

Radboud Universiteit Nijmegen



Faculteit der Filosofie, Theologie en Religiewetenschappen

Een titel, *sous rature*

Een onderzoek naar Jacques Derrida's begrip van de aanwezigheid in relatie tot zijn notie van het supplement.

Naam:	Willem Vernooij
Studentnummer:	s1027970
Titel:	Een titel, <i>sous rature</i>
Begeleider:	Prof. G.J. van der Heiden
Woordaantal (excl. bibliografie):	19598
Inleverdatum:	25 juni 2021

Scriptie ter verkrijging van de graad "Master of arts" in de filosofie
Radboud Universiteit Nijmegen

Hierbij verklaar en verzeker ik, Willem Vernooij, dat deze scriptie zelfstandig door mij is opgesteld, dat geen andere bronnen en hulpmiddelen zijn gebruikt dan die door mij zijn vermeld en dat de passages in het werk waarvan de woordelijke inhoud of betekenis uit andere werken – ook elektronische media – is genomen door bronvermelding als ontlening kenbaar gemaakt worden.

Plaats: Utrecht, datum: 25 juni 2021

Samenvatting

Jacques Derrida bekritiseerde de westerse filosofische traditie als een aanwezigheidsdenken. De term 'aanwezigheid' blijft in zijn oeuvre nog grotendeels in vaagheid gehuld. In dit onderzoek poog ik dit begrip te verhelderen door Derrida's analyse van het werk van Rousseau in *Of Grammatology* te interpreteren aan de hand van zijn notie van het supplement.

Inhoudsopgave

INLEIDING	5
BEGRIPSBEPALING EN PROGRAMMA <i>OF GRAMMATOLOGY</i>	6
HOOFDSTUK 1 - SCÈNES VAN HET SUPPLEMENT	9
1.1 TWEE FUNCTIES VAN HET SUPPLEMENT	10
1.2 HET SUPPLEMENT EN DE AANWEZIGHEID.....	12
1.3 DE ONBEREIKBAARHEID VAN AANWEZIGHEID	14
HOOFDSTUK 2 - ROUSSEAU EN DE OORSPRONG VAN DE TALEN	16
2.1 HET <i>ESSAY</i> EN DE NOODZAAK OM TE COMMUNICEREN	16
2.1.1 <i>Formatie van de twee talen</i>	18
2.1.2 <i>De taal en de muziek</i>	19
2.2 HET SUPPLEMENT ALS OORSPRONG VAN DE TALEN.....	20
2.2.1 <i>Melodie en harmonie</i>	21
2.2.2 <i>De noordelijke- en zuidelijke talen</i>	24
2.2.3 <i>Articulatie, accent en het schrift</i>	26
2.2.4 <i>Bevreemdende definitie van complementariteit</i>	32
HOOFDSTUK 3 - INTERPRETATIES SUPPLEMENT	33
3.1.1 <i>Christopher Norris</i>	33
3.1.2 <i>David A. White</i>	36
3.2 VAN HET SUPPLEMENT NAAR AANWEZIGHEID.....	40
3.2.1 <i>Norris en aanwezigheid</i>	40
3.2.2 <i>White en aanwezigheid</i>	41
HOOFDSTUK 4 - CONCLUSIE.....	43
4.1 DRIE OBSERVATIES OVER HET SUPPLEMENT EN AANWEZIGHEID	43
4.2 AANWEZIGHEID IN RELATIE TOT HET SUPPLEMENT	44
BIBLIOGRAFIE.....	47
WERKEN VAN DERRIDA.....	47
SECUNDAIRE LITERATUUR	47
INTERNET	48

Inleiding

Jacques Derrida herkende in de geschiedenis van de westerse filosofie een terugkerend thema dat alle filosofische systemen kenmerkt: aanwezigheid. Alle filosofen, van Plato tot Heidegger, kenden de belangrijkste waarde toe aan aanwezigheid, om op deze waarde *dat wat is* te bepalen. De filosofie tot dan toe beschreef Derrida daarom als een *metafysica van de aanwezigheid*: de bestaansvoorwaarden voor concepten worden in deze lange traditie gebaseerd op de notie van aanwezigheid.¹ Derrida herkent deze notie in een veelheid van filosofische problemen: de Ideeënwereld van Plato, de onbetwifelbare God van Descartes of de fenomenen van Husserl.

De kenmerken van de metafysica van de aanwezigheid zijn goed te illustreren aan de hand van Socrates' metafoor van de drie bedden. Socrates schetst drie soorten bedden: de Idee bed; het materiële bed, gemaakt door de timmerman en een representatie van de Idee; de afbeelding van het bed, gemaakt door de kunstenaar en een representatie van het bed van de timmerman. Het bed van de kunstenaar is twee stappen verwijderd van de oorsprong van de Idee, het wezen van een bed.

In deze metafoor is de Idee Bed de verklaring voor het wezen van het materiële bed: de essentiële eigenschappen van de veelheid van alle particuliere, materiële bedden zijn te vinden in de Idee bed. Wat dit ene materiële bed tot bed maakt, komt door de Idee bed.

Daarbij is de aanwezigheid niet enkel een verklaring voor het bestaan van allerlei verschillende, materiële bedden, maar wordt het thema van de aanwezigheid ook gebruikt om een hiërarchie te duiden. Het materiële bed is slechts één stap verwijderd van de aanwezigheid, waar het afgebeelde bed een representatie van het materiële bed is. De Idee Bed vormt binnen dit model de maat waarmee een onderscheid gemaakt kan worden tussen wat als primair en wat als secundair wordt beschouwd. Het materiële bed is primair, omdat er wordt aangenomen dat tussen de Idee bed en het materiële bed geen afstand bestaat; het afgebeelde bed is de representatie van het primaire. Deze hiërarchie is volgens Derrida in tal van verschillende filosofische tegenstellingen te herkennen. Zo schiep God eerst Adam, voordat Hij Eva uit een rib van Adam schiep; zo was er eerst natuur, toen cultuur; eerst de spraak, toen het schrift.²

De idee Bed is binnen dit voorbeeld een van de vele uitdrukkingen binnen de geschiedenis van de filosofie van wat Derrida beschouwd als 'aanwezigheid'. En dit begrip zal Derrida's oeuvre blijven bepalen. Vooral zijn vroegere werken kunnen gelezen worden als verschillende uitingen van kritiek op deze notie. Desondanks blijft het begrip 'aanwezigheid' in vaagheid gehuld. Derrida's gebruik van de term is van toepassing op een grote hoeveelheid denkers, maar kent ook een veelheid van verschijningen: voor Derrida lijkt elke filosofie een metafoor voor aanwezigheid. Daar komt bij dat Derrida nergens een uitgebreide, heldere beschrijving biedt wat hij onder 'aanwezigheid' verstaat.

¹ Simon Morgan Wortham, *The Derrida Dictionary* (Londen: Continuum International Publishing Group, 2010), 103.

² Jacques Derrida, *Limited Inc.*, vert. door Samuel Weber (Evanston: Northwestern University Press, 1988), 93.

In dit onderzoek wil ik het begrip ‘aanwezigheid’ pogen te verhelderen door middel van een conceptuele analyse van Derrida’s notie van het *supplement*. Waar veel secundaire literatuur verwijst naar Derrida’s beroemde neologisme van *différance* ter uitleg voor Derrida’s kritiek op aanwezigheid, wil ik met dit onderzoek afwijken van deze conventie en mij beperken tot een specifieke instantie van Derrida’s kritiek op de aanwezigheid. Ik wil laten zien hoe Derrida in zijn lezing van Rousseau *het supplement*, een term die hij aan Rousseau zelf ontleent, als een ‘hermeneutische sleutel’³ gebruikt om te laten zien hoe ‘aanwezigheid’ functioneert in Rousseau’s filosofie.

Om deze taak te volbrengen zal één deel uit Derrida’s rijke oeuvre worden besproken: de analyse van Rousseau’s filosofie in *Of Grammatology* (1974). In deze passages analyseert Derrida het oeuvre van Rousseau en bespeurt hij in Rousseau’s argumentatie Rousseau’s bijzondere woordkeuze van een ‘supplement’. Rousseau poogt namelijk continu om een bepaalde oorsprong te isoleren. Maar keer op keer lukt het hem niet om zijn argumentatie sluitend te maken. Telkens wanneer Rousseau hierin slaagt, keert hij zich tot een ‘supplement’, wat een tekort dat hij niet verklaren dient aan te vullen, om het vervolgens te veroordelen. De bijzondere logische werking die Derrida herkent in het supplement dient als opmaat om Rousseau’s *Essay on the Origin of Language*, volgens Derrida een exemplarische illustratie van de metafysica van de aanwezigheid, te analyseren.

De hoofdvraag voor de conceptuele analyse in dit onderzoek luidt: Hoe bekritiseert Derrida’s notie van het supplement ‘aanwezigheid’ in Rousseau’s filosofie? Deze hoofdvraag werk ik uit in de volgende deelvragen: Waarom is de notie van het supplement van cruciaal belang voor Derrida om de metafysica van de aanwezigheid te begrijpen in Rousseau’s filosofie? En hoe moeten we aanwezigheid begrijpen ná Derrida’s analyse van Rousseau’s filosofie?

Eerst zal ik Derrida’s analyse van Rousseau’s supplement uitlichten. Daarna zal ik Rousseau’s *Essay on the Origin of Languages* en Derrida’s analyse van dit essay uitgebreid bespreken. Vervolgens zal ik twee interpretaties van Derrida’s notie van het supplement presenteren: die van de filosofen Christopher Norris en van David A. White. Beide filosofen hebben Derrida’s werk uitvoerig bestudeerd, maar hebben sterk uiteenlopende interpretaties over dit onderwerp. Ik zal beide interpretaties bespreken, bekritisieren en een positie innemen t.o.v. deze interpretaties. Ten slotte zal ik een conclusie trekken over het vraagstuk van dit onderzoek.

Begripsbepaling en programma *Of Grammatology*

Om deze passages te reconstrueren en ons vraagstuk te beantwoorden, moeten enkele kanttekeningen gemaakt worden over hoe wij deze termen, het supplement en aanwezigheid, kunnen begrijpen.

Allereerst kan de metafysica van de aanwezigheid op twee manieren begrepen worden. Enerzijds is deze benaming een kritiek op een alomvattende wijze van filosoferen, die alles herleidt tot ‘aanwezigheid’ en waar alle andere fenomenen van afgeleid kunnen worden. Dit moet niet begrepen worden als ‘een stijl’ tussen vele

³ Arthur Bradley, *Derrida’s Of Grammatology: An Edinburgh Philosophical Guide* (Edinburgh: Edinburgh University Press, 2008), 120.

andere stijlen, maar als de enige mogelijke wijze van filosoferen of zelfs dat wat filosofie *is*, volgens Derrida.⁴ Anderzijds gebruikt Derrida deze term ook om een motief aan te wijzen binnen de geschiedenis van de filosofie, waarin het thema ‘aanwezigheid’ talloze verschillende gedaantes heeft aangenomen. Ter vergelijking met de metafoor van drie bedden, stelt Derrida dat de metafysica van de aanwezigheid als taak heeft om het zicht op de Idee bed te verhelderen, los van alle particuliere, materiële bedden. Derrida wil dit motief binnen de metafysica bekritisieren omdat het de fundamentele rol van de elementen van ‘verschil’ en ‘afwezigheid’ miskent.⁵

Daarbij heeft de metafysica van de aanwezigheid volgens Derrida, zoals eerder gesteld, de neiging om bij bepaalde tegenstellingen het ene hoger te waarderen dan het andere. Zo staat de spraak hoger dan het schrift, de natuur hoger dan de cultuur, enz. Deze prioriteringen worden in verschillende vormen geuit, zoals het *ethnocentrisme* (het superieur achten van de eigen cultuur en afkomst)⁶, het *phallogocentrisme* (het bevoorrecht van het masculiene)⁷ en in het bijzonder het *logocentrisme* (het idee dat een ‘absolute waarheid’ enkel bestaat in de *logos*).⁸

De tegenstelling binnen de metafysica van de aanwezigheid die Derrida aangrijpt in *Of Grammatology* is de tegenstelling tussen spraak en schrift. Deze tegenstelling kan goed worden geïllustreerd aan de hand van Plato’s *Phaedrus*: de spraak wordt hoger geacht dan het schrift, omdat de spraak direct in contact zou staan met de ziel en de ziel zich enkel door de spraak zich uitsprekt. Het schrift is daarentegen slechts de *representatie van de representatie*: zowel de spraak als het schrift zijn vormen van representatie, maar het onderscheid schuilt in de aan- of afwezigheid van ‘de vader’ van de gedachte.⁹ Het schrift wordt gekenmerkt door de afwezigheid van de oorspronkelijke gedachte, waardoor de mogelijkheid ontstaat dat de geschreven verklaring anders geïnterpreteerd kan worden dan bedoeld was. Het schrift vormt de introductie van verschil.¹⁰

Het schrift kan binnen de metafysica van de aanwezigheid begrepen worden als een supplement op de spraak: de spraak is niet in staat om bepaalde zaken te bereiken, dus wordt het schrift in het leven geroepen om de spraak aan te vullen. Het supplement is in deze verhouding secundair: de spraak is de representatie van de gedachte of *logos*; het schrift, als supplement, is de representatie van de representatie. Het supplement wordt daarom altijd beschouwd als iets wat niet zelf voortkomt uit de natuurlijke verbintenis tussen de spraak en de *logos*, maar als iets wat de natuurlijke verbintenis ‘van buitenaf’ [*du dehors*]¹¹ binnendringt. Om die

⁴ Jacques Derrida, *Of Grammatology*, vert. door Gayatri Chakravorty Spivak (Baltimore: John Hopkins University Press, 2016), 3-4 (hierna geciteerd als *OG*).

⁵ David A. White, *Derrida on Being as Presence: Questions and Quests* (Warschau: De Gruyter, 2017), 2 (hierna geciteerd als *Being as Presence*).

⁶ Bradley, *Derrida’s Of Grammatology*, 33.

⁷ Wortham, *The Derrida Dictionary*, 89.

⁸ Gert-Jan van der Heiden, *The Truth (and Untruth) of Language: Heidegger, Ricœur, and Derrida on Disclosure and Displacement* (Pittsburgh: Duquesne University Press, 2010), 106.

⁹ Heiden, *The Truth (and Untruth) of Language*, 99.

¹⁰ Heiden, *The Truth (and Untruth) of Language*, 97.

¹¹ Jacques Derrida, *De La Grammatologie* (Parijs: Les Éditions de Minuit, 1967), 51 (hierna geciteerd als *DLG*).

reden zou het supplement de natuurlijke verbintenis tussen spraak en logos corrumperen.

Deze ondergewaardeerde rol van het schrift als supplement is aanleiding tot onderzoek voor Derrida. Derrida bestudeert in *Of Grammatology*, zoals de titel suggereert, de ‘grammatologie’: een wetenschap van het schrift. Deze wetenschap moet bestuderen wat het ‘schrift’ is, net zoals de biologie bestudeert wat ‘het levende’ is. Een dergelijke wetenschap is tot dan toe niet eerder tot stand gekomen, omdat alle pogingen volgens Derrida dezelfde impliciete aannames van de metafysica van de aanwezigheid erop nahielden: het schrift is de representatie van de spraak. De titel, *Of Grammatology*, moet volgens Derrida gelezen worden met een ‘stil vraagteken’ op het einde¹²: het werk is geen uitoefening van deze beoogde wetenschap, een onderzoek naar de noodzaak van de grammatologie, naar de omstandigheden die het mogelijk maken en de (epistemologische) obstakels die overwonnen moeten worden voordat een grammatologie kan bestaan.¹³

Een van deze obstakels is het eerdergenoemde ‘logocentrisme’: het idee dat een ‘absolute waarheid’ te vinden is in (of enkel bestaat in) de *logos*. Door deze tegenstelling te onderzoeken, hoopt Derrida af te kunnen rekenen met het model van de metafysica van de aanwezigheid en het schrift te herwaarderen. Dit brengt Derrida ertoe om in *Of Grammatology* het schrift als supplement te onderzoeken. In het volgende hoofdstuk beschouwen we hoe Derrida het supplement in Rousseau’s werk herkent en op welke manieren Rousseau het supplement in zijn filosofie toepast.

¹² Jacques Derrida, *Positions*, vert. door Alan Bass (Chicago: University of Chicago Press, 1981), 13.

¹³ *OG*, 4.

Hoofdstuk 1 - Scènes van het supplement

“One of them put the following objection, in so many words, to Heidegger: ‘But don’t you think this way of reading or questioning is dangerous?’ [...] And I can still hear – after the ensuing silence – Heidegger’s reply: ‘Ja! It is dangerous.’”¹⁴

In de filosofische traditie voor en na hem, hield Jean-Jacques Rousseau er eenzelfde standpunt op het schrift op na: het schrift vormt de introductie van verschil, en is daarom een gevaar. Rousseau leidt uit de intrede van het schrift in de taal tal van politieke en culturele fenomenen af: de verschillen tussen mensen die een klassenmaatschappij vormen, de hiërarchische onderdrukking die daarbij komt kijken, de geschreven – en dus vastgelegde – wetten die deze hiërarchie bevestigen. Terwijl deze verschillen volgens hem in de oorsprong van de mens nooit aanwezig waren.

Rousseau’s verklaring voor het bestaan van het schrift is wederom ‘van buitenaf en lijkt sterk op de Bijbelse vertelling van de zondeval: ineens was het schrift daar en drong het de natuurlijke verbintenis tussen spraak en logos binnen. Het was Rousseau’s droom om de kenmerken van de oorspronkelijke menselijke leefwereld, de ‘natuurtoestand’, te herstellen in het werkelijke leven. Hij wijdde zijn denken aan het uitwissen van de gevolgen van het schrift en verschil en het bestrijden van culturele conventies, door terug te grijpen op de natuurlijke oorsprong van de mens.¹⁵ Het model is duidelijk: de mens is haar oorsprong vergeten door een corrumperend element (schrift, cultuur, conventie) en het is zaak voor de filosoof om het zicht op deze oorsprong te herstellen door het corrumperende element uit te wissen.

Wat Rousseau’s werk van groot belang maakt voor Derrida, is dat Rousseau’s pogingen om de kenmerken van de natuurtoestand te herstellen tot een eigenaardigheid leiden: hoewel Rousseau het schrift veroordeelt om al het kwaad dat het aanricht, rehabiliteert hij het schrift zodra de spraak niet in staat is om iets te bereiken wat het schrift wel lukt. Het schrift is een *supplement* op de spraak, maar we zullen zien dat deze verhouding niet zo eenzijdig blijkt.

In Derrida’s analyse van Rousseau worden verschillende werken van Rousseau behandeld. Ondanks deze variatie aan werken, zijn twee teksten in het bijzonder van belang: het autobiografische *Confessions*¹⁶ en het *Essay on the Origin of Languages*.¹⁷ Waarom deze teksten? Waarom een autobiografie en postuum gepubliceerd essay, dat uiteindelijk niet eens in zijn Tweede Discours werd opgenomen zoals oorspronkelijk bedoeld?¹⁸ De eerstgenoemde speelt een centrale rol in wat Derrida

¹⁴ Benoît Peeters, *Derrida: A Biography*, vert. door Andrew Brown (Cambridge: Polity Press, 2013), 75 (cursief in tekst).

¹⁵ Bradley, *Derrida’s Of Grammatology*, 100.

¹⁶ Jean-Jacques Rousseau, *Confessions*, red. door P.N. Furbank (New York: Alfred A. Knopf, 1992).

¹⁷ Jean-Jacques Rousseau, “Essay on the Origin of Languages,” in *Discourses and the Essay on the Origin of Languages*, red. en vert. door Victor Gourevitch (New York: Harper & Row Publishers, 1986), 204 (hierna in tekst geciteerd als *Essay*).

¹⁸ *OG*, 175.

zal herkennen als *de logica van het supplement*, wat vervolgens dient als ‘hermeneutische sleutel’¹⁹ om de tweede tekst, het *Essay*, te analyseren.

Waarom het *Essay*? Het *Essay* is volgens Derrida een van de beste uitdrukkingen van de metafysica van de aanwezigheid, omdat het expliciet het supplement probeert ‘uit te wissen’ of ‘uit te gummen’ [*effacer*].²⁰ In de pogingen hiertoe probeert Rousseau het model van de metafysica van de aanwezigheid te versterken en houdt daarmee de illusie in stand dat de spraak direct verbonden is met de logos. “Conversation is, then, a communication between two absolute origins,” stelt Derrida.²¹ Maar de argumenten die Rousseau hiertoe biedt, brengen Derrida ertoe om een kloof te herkennen tussen wat Rousseau *verklaarde* en wat Rousseau uiteindelijk *beschreef*.

Deze kloof tussen wat Rousseau *verklaarde* en *beschreef* is de hoeksteen voor wat Derrida’s deconstructie ‘methode’²² wordt genoemd. Derrida stelde dat de auteursbedoeling onderhevig is aan de taal en de logica van deze taal waarin deze verklaringen worden uitgewerkt: “[T]he writer writes *in* a language [*langue*], and *in* a logic whose proper system, laws, and life his discourse by definition cannot dominate absolutely.”²³ Daarbij Derrida plaatst zichzelf tussen deze twee polen: hij blijft niet trouw aan de oorspronkelijke intenties van de auteur, noch probeert hij de teksten te verklaren door een ‘extern’ perspectief, zoals men een tekst kan begrijpen door het te onderzoeken met bijv. een Marxistische theorie in de hand. Derrida’s methode is eerder ‘exorbitant’: iets wat buitensporig en uit proportie getrokken is.²⁴ De etymologie van het woord biedt verheldering: ‘exorbitant’ is een samentrekking van het Latijnse begrip ‘orbita’, wat ‘baan’ of ‘pad’ betekent (denk aan de baan van een planeet) en het voorvoegsel ‘ex’, wat begrepen kan worden als ‘buiten’.²⁵ Dit is wat Derrida beoogt: hij poogt om met zijn onderzoek, in zoverre dit mogelijk is, buiten de ‘banen’ te treden zoals de filosofie deze gevormd heeft. Derrida’s doel is dus om ‘buiten’ de ‘orbita’ aan concepten en logica van de metafysica van de aanwezigheid te treden, om op die manier deze metafysica te onderzoeken. Om dit te bereiken is het zaak “to recognize a decisive articulation of the logocentric epoch.”²⁶ Het *Essay* is deze articulatie.

1.1 Twee functies van het supplement

Derrida herkent twee wijzen waarop het supplement functioneert. De eerste is te vinden in zijn autobiografische werk *Confessions*: in een passage reflecteert Rousseau

¹⁹ Bradley, *Derrida’s Of Grammatology*, 120.

²⁰ *OG*, 182.

²¹ *OG*, 180.

²² Over de sceptische toon die de apostroffen impliceren: Derrida meende dat hij de term niet bedoeld had als iets dat *gedaan* moest worden door een subject, maar als een fenomeen dat zichzelf al voltrok. Zie: Jacques Derrida, “Letter to a Japanese Friend,” in *Derrida and Différance*, red. door David Wood en Robert Bernasconi (Evanston: Northwestern University Press, 1988), 3-4.

²³ *OG*, 172 (cursief Derrida; blokhaakjes in vertaling).

²⁴ *Van Dale*, s.v., “Exorbitant,” bezocht op 2 Februari 2021, <https://vandale.nl/gratis-woordenboek/nederlands/betekenis/Exorbitant>.

²⁵ *Etymologisch Woordenboek van het Nederlands*, s.v., “Exorbitant,” red. door M. Philippa et al., bezocht op 7 januari 2021, www.etymologie.nl.

²⁶ *OG*, 176.

op de redenen waarom hij schrijver is geworden. Hij vertelt over zijn moeizame ervaringen met het helder uitwerken van zijn ideeën: op de momenten dat hij observeert is hij niet in staat om deze observaties te bevatten, pas achteraf lukt het hem om zijn waarnemingen te verwerken en ze uit te schrijven. De momenten dat de zaken die hij observeert *aanwezig* zijn, dat hij bewust is van deze verschijningen, is tegelijk een moment van onbegrip. Hij heeft een *afstand*, temporeel gezien, nodig om deze observaties te kunnen verwerken tot ideeën. Ook sociale situaties gaan hem moeizaam af: in aanwezigheid van anderen, nieuwsgierig naar zijn meningen en inzichten, ervaart hij als momenten waarop hij zichzelf intellectueel voor schut zet en hij zijn ideeën moeizaam uit kan drukken.²⁷ Hij schrijft:

“I should be as fond of society as anyone else, if I was not sure of appearing in it, not only to my own disadvantage, but quite a different person from what I really am. My resolution to write and [to] live in seclusion, is exactly that which suits me. If I had been *present*, *my powers would never have been known*, or even suspected;”²⁸

Rousseau kiest ervoor om te schrijven, om afwezig te zijn, omdat zijn werkelijke waarde, zijn werkelijke persoon, nooit tot uiting zou kunnen komen in fysieke aanwezigheid bij anderen. De primaire wijze van expressie, de spraak, biedt hem niet de mogelijkheid om zichzelf volledig uit te drukken. Het behoeft de afstand die mogelijk wordt gemaakt door het schrift om zich uit te drukken en om te laten zien wat hij waard is. Het schrift moet iets *toevoegen* wat (hij) in de spraak niet kan. Waar de spraak in de opvatting van Rousseau het middel bij uitstek is om zichzelf, zijn ideeën, zijn *logos* uit te drukken, moet Rousseau zich keren tot het schrift om volledig tot uitdrukking te komen. Wat Rousseau demonstreert is niet zozeer de destructieve kracht van het schrift, maar eerder de tekortkomingen van de spraak.

De tweede functie van het supplement die Derrida herkent, is als *vervanging*. Rousseau stelt dat talen er zijn om gesproken te worden en het schrift enkel dient als supplement op de spraak. De spraak is de representatie van de logos, het schrift de representatie van de representatie. Deze rol waar het schrift zijn negatieve karakterisering aan te danken heeft: het supplement kan verward worden met het ding dat het dient te supplementeren. De functie als toevoeging wordt vergeten waardoor het op zichzelf kan bestaan, los van het model waarin het werd gerangschikt. Cultuur, techniek, het schrift, kunst, etc. zijn allemaal toevoegingen op een volheid van aanwezigheid, maar bevatten allemaal het risico dat ze los komen te staan van het model waar ze hun betekenis uit krijgen, los van de oorspronkelijke bron van aanwezigheid.²⁹

Het supplement dient dus allereerst als *toevoeging* met het risico dat het supplement hetgeen wat het aanvult zal *vervangen*. Dit maakt het supplement enerzijds een bevestiging van een oorspronkelijke, volle *aanwezigheid*, waarbij het supplement van zichzelf niet-essentieel is en alleen in het leven wordt geroepen wanneer bijv. de spraak, als eerste representatie, tekortschiet; anderzijds legt het

²⁷ Rousseau, *Confessions*, 121-2.

²⁸ Rousseau, *Confessions*, 123 (mijn cursief).

²⁹ *OG*, 156-7.

supplement een oorspronkelijke, essentiële tekortkoming bloot in de aanwezigheid dat om supplementatie vraagt. Als deze twee verschillende rollen van het supplement nog niet vaag genoeg zijn, zal Derrida stellen dat deze twee tegenstrijdige rollen nauw met elkaar verstrengeld zijn. Wat de indruk wekt een volle aanwezigheid te zijn, is nooit meer dan een bemiddeling van het supplement geweest³⁰:

“As substitute, it does not simply add itself to the positivity of a presence, it produces no relief, its place is assigned in the structure by the mark of an emptiness. Somewhere, something cannot fill itself up *by itself*, cannot accomplish itself, if not by allowing itself to be filled through sign and proxy. The sign is always the supplement of the thing itself.”³¹

Waar het supplement werd beschouwd als de toevoeging op de spraak, legt het tegelijkertijd een belangrijke eigenschap van de spraak bloot: als de verbintenis tussen de spraak en de aanwezigheid zo natuurlijk en volledig is, waarom wordt het supplement opgeroepen? Het supplement legt een essentiële tekortkoming bloot in de spraak: de spraak is niet volledig, het behoeft aanvulling. Derrida durft zelfs een stap verder te gaan: ‘aanwezigheid’, dat wat wij menen te kunnen bereiken door de spraak, is nooit bereikbaar geweest. In feite wordt het ideaal van aanwezigheid, dat in de geschiedenis van de filosofie als bereikbaar werd geacht door verscheidene ‘primairen’ (de spraak, de natuur, enz.), enkel mogelijk gemaakt door een keten van supplementaties: alle primairen zijn in feite secundair.

1.2 Het supplement en de aanwezigheid

Er zijn twee scènes in Rousseau’s werken waar de relatie tussen de logica van het supplement en de aanwezigheid duidelijk wordt.

Ten eerste is er de tegenstrijdigheid tussen Rousseau’s basispremissie en zijn pedagogische theorie. De basispremissie van Rousseau’s denken is dat de natuur volledig, zelfvoorzienend en van zichzelf perfect is. De mens, als product van de natuur, is dit dus ook. Een voorbeeld van deze natuurlijke zelfvoorzienendheid is volgens Rousseau de moederlijke liefde: de moederlijke liefde is het enige dat een kind nodig heeft om een goed en deugdelijk mens te worden. Deze rol van moederlijke liefde kan overgenomen worden door bijv. een pleegmoeder als de moeder niet in staat is om deze rol te vervullen. De pleegmoeder kan als supplement de plek van de moeder langzaam innemen, maar kan desondanks de plaats van de moeder nooit volledig innemen. De moederlijke liefde vervangen voor die van een pleegmoeder, is een vervanging met iets inferieus.³²

Hier wringt de schoen: als de natuur van zichzelf al perfect en volledig is en alles bezit om mensen op te laten groeien tot deugdelijke mensen dankzij de moederlijke liefde, waarom is dan een pedagogische filosofie nodig? En wat verklaart het bestaan van het supplement, als dat vervangt en op den duur zou corrumperen? Rousseau’s antwoord op deze vraag is wederom de aard van het supplement zelf: het

³⁰ Bradley, *Derrida’s Of Grammatology*, 103.

³¹ *OG*, 157 (cursief Derrida).

³² Bradley, *Derrida’s Of Grammatology*, 104.

supplement dringt zich op van *buitenaf*. Het supplement van de natuur volgt niet uit de natuur zelf.³³

Desondanks beschrijft Rousseau's pedagogische theorie het tegendeel: kinderen moeten bepaalde kwaliteiten en deugden bijgebracht worden zodat zij verantwoordelijke volwassenen kunnen worden, die zij zonder dit culturele verschijnsel niet zouden bereiken. De volledigheid en zelfvoorzienendheid van de moederlijke liefde en de natuur blijkt dus bij de geboorte van het kind al te roepen om supplementatie, omdat aan deze 'natuurlijke zelfvoorzienendheid' al iets ontbreekt. Alleen door supplementatie kan het kind, het product van deze zelfvoorzienende natuur, een verantwoordelijke volwassene worden. Er ontstaat een paradoxale situatie waarin het supplement, dat geen onderdeel is van het model van de aanwezigheid en van buitenaf de natuurlijke verbintenis zou corrumperen, tegelijkertijd de deugdelijkheid die al van nature in de mens aanwezig is garandeert. Derrida omschrijft het functioneren van het supplement als "[...] the supplement supplements. It adds only to replace. It intervenes or insinuates itself *in-the-place-of*; if it fills it to the brim, it is as if one fills a void."³⁴

De natuur kent van zichzelf een tekort dat dient aangevuld te worden door het supplement, maar het supplement kan alleen toevoegen wat de natuur tekortkomt door diens plaats in te nemen. Het supplement legt een *oorspronkelijk-tekort* bloot.

Een tweede passage waarin het functioneren van het supplement nog duidelijker naar voren komt, is in Rousseau's autobiografische *Confessions*. In deze passage reflecteert hij op zijn seksuele ervaringen. Het is in deze passage dat Rousseau de term 'supplement' introduceert en waar Derrida de term 'onder uitwissing' [*sous rature*] aan ontleent. Ontleend 'onder uitwissing', omdat het vocabulaire van de metafysica van de aanwezigheid als zodanig volgens Derrida ontoereikend is om deze beweging van 'het supplement' uit te drukken.³⁵

Rousseau stelt dat de seksuele constitutie van nature bedoeld is om door middel van de (heteroseksuele) geslachtsgemeenschap tot uiting te komen. De modus waarin de aanwezigheid in het geval van de seksualiteit verschijnt, is als 'genot' of 'jouissance' [*jouissance*].³⁶ Deze natuurlijke verbintenis tussen de geslachtsgemeenschap en de jouissance kan echter verstoord worden door de invloeden van het supplement, in dit geval de masturbatie: "If once he knows this dangerous supplement, he is lost."³⁷ Het supplement is in dit model weer als een corrumperend element van buitenaf: het zou onnatuurlijk en ondeugdelijk zijn, het zou de natuurlijke aanzet tot seksuele relaties verhinderen, het zou een onnodige verspilling van energie zijn, het zou de werkelijke seksuele objecten vervangen voor de fictieve seksuele objecten van de fantasie en, bovenal, zou er het risico bestaan dat het losbreekt van het model waarin het gerangschikt werd en het op zichzelf komt te staan.

³³ *OG*, 158.

³⁴ *OG*, 157 (cursief Derrida).

³⁵ *OG*, 65.

³⁶ *OG*, 305.

³⁷ *OG*, 164.

Desondanks beschrijft Rousseau in *Confessions* dat hij een periode de geslachtsgemeenschap volledig afwees en zich enkel keerde tot de masturbatie: hij vreesde dat zijn zwakke gezondheid zou lijden onder de fysieke seksuele inspanning van de geslachtsgemeenschap.³⁸ Maar Derrida leest een ander motief in Rousseau's bekentenissen: het supplement brengt Rousseau in staat om seksuele liefdesobjecten uit het verleden, nu afwezig, weer aanwezig te maken in denkbeeldige vorm. Het brengt Rousseau in staat om iets te ervaren wat in het werkelijke leven nooit mogelijk geweest zou kunnen zijn: op ieder gewenst moment, onafhankelijk van de aanwezigheid van een seksuele partner, kan het supplement een genot bewerkstelligen dat groter is dan de geslachtsgemeenschap kan.

Hier volgt wederom dezelfde vraag als eerder: als de natuurlijke verbintenis tussen de jouissance en de geslachtsgemeenschap zo perfect is, waarom bestaat het supplement? Temeer: waarom brengt het supplement Rousseau in staat om een groter genot te bereiken? Er is geen andere mogelijkheid dan dat het supplement al voortkomt uit deze 'volledige' natuur: "But the scandal of reason is that nothing seems more natural to me than this destruction of nature. It is myself who employs me to separate myself from the force that nature has entrusted to me."³⁹ Er is wederom sprake van een oorspronkelijk-tekort dat roept om supplementatie: de aanwezigheid vult zichzelf aan met het supplement, met het risico dat het supplement de natuurlijke verbintenis van de geslachtsgemeenschap en de jouissance in zal innemen: "nature de-naturalises itself."⁴⁰ Het supplement, dat de corrumpering van de natuurlijke verbintenis aankondigt, blijkt dus niet zozeer van 'buiten' te komen als Rousseau veronderstelde.

Dat wat Rousseau verachte, komt als een boemerang terug: een loutere aanvulling op de zelfvoorzienende aanwezigheid, blijkt de garantie van een totale verwezenlijking van aanwezigheid. Het supplement is in staat om een brug te slaan over de spatio-temporele kloof tussen het aanwezige en afwezige, tussen het symbool en de realiteit, tussen de werkelijke seksuele partner en de herinnering aan deze persoon. Het supplement beschermt Rousseau dus niet alleen voor de gezondheidsrisico's van de geslachtsgemeenschap, maar brengt hem ook in staat om een groter genot te bereiken dan de geslachtsgemeenschap zou kunnen.

1.3 De onbereikbaarheid van aanwezigheid

Ondanks dat Rousseau in deze periode zich enkel keert tot masturbatie en het genot groter is, merkt hij dat hij desondanks seksueel gefrustreerd blijft. Wat het supplement biedt, is een illusie: "But what is no longer deferred is also absolutely deferred. The presence that is thus delivered to us in the present is a chimera."^{41,42} Dat wat volgens het model de garantie moet zijn van het bereiken van jouissance, de geslachtsgemeenschap, wordt getrotseerd door het supplement. Maar zelfs het supplement, dat leidt tot een groter genot, laat hem gefrustreerd achter.

³⁸ Rousseau, *Confessions*, 234.

³⁹ *OG*, 164-5.

⁴⁰ Bradley, *Derrida's Of Grammatology*, 106.

⁴¹ *OG*, 167.

⁴² Een chimaera is een fictief wezen uit de Griekse mythologie dat is samengesteld uit verscheidene elementen van andere wezens, zoals een leeuwenkop, een slang als staart, etc.

Dit ongenoegen is bepalend volgens Derrida: dat wat is beter in staat is om de pure aanwezigheid, de *jouissance*, te bereiken, is nog steeds niet toereikend genoeg. Het beroept zich op een symbool of fantasie, niet op de aanwezigheid van een seksuele partner zelf. Derrida concludeert dat de verwezenlijking van de aanwezigheid, in de vorm van *jouissance*, nooit bereikbaar is geweest: de werkelijke geslachtsgemeenschap is niet toereikend; het supplement evenmin. Aanvankelijk maakt het supplement, op paradoxale wijze, de pure *jouissance* ogenschijnlijk bereikbaar, maar uiteindelijk ook onbereikbaar. Het verlangen naar aanwezigheid wordt gecreëerd door het proces van supplementatie *en abyme*, zoals twee of meerdere spiegels die tegenover elkaar staan elkaar reflecteren, zonder ooit een punt van oorsprong te bereiken.⁴³

Daarnaast speelt het supplement ook een andere belangrijke rol in Rousseau's leven: waar het supplement eerst de bedreiging vormde voor de natuurlijke verbintenis tussen de *jouissance* en de geslachtsgemeenschap, beschermt het supplement hem ook voor een gevaar dat schuilt in deze natuurlijke verbintenis. In dit geval Rousseau's gezondheid. De pure aanwezigheid is de dood, het supplement moet ons hiervoor beschermen: "Enjoyment [*jouissance*] itself, without symbol or suppletory, that which would accord us (to) pure presence itself, if such a thing were possible, would be only another name for death."⁴⁴

De anekdotes van Rousseau bieden ons niet enkel een reflectie op zijn opmerkelijke leven, maar bieden vooral ook toegang tot de supplementaire aard van de aanwezigheid zelf. Alle kennis die wij mogelijk kunnen hebben van de aanwezigheid wordt gekend door een bemiddeling, een supplement, een afwezigheid. De aanwezigheid is in de eerste plaats nooit bereikbaar geweest; het supplement is oorspronkelijk. Vanuit dit perspectief zal Derrida aanwezigheid onderzoeken: het supplement is niet een toevoeging of bemiddeling binnen het model van aanwezigheid, maar het is de bemiddeling van het supplement dat de schijn wekt dat aanwezigheid bestaat: "Immediacy is derived."⁴⁵

⁴³ *OG*, 177.

⁴⁴ *OG*, 168 (blokhaakjes in tekst).

⁴⁵ *OG*, 171.

Hoofdstuk 2 - Rousseau en de oorsprong van de talen

Aan de hand van de logica van het supplement zal Derrida de notie van aanwezigheid in Rousseau's *Essay on the Origin of Languages* analyseren. Waar in de bespreking van het supplement al duidelijk werd hoe aanwezigheid voortkomt uit een opeenvolging van supplementaties die ons laten denken dat aanwezigheid bereikbaar is, zal Derrida dit inzicht gebruiken als een 'hermeneutische sleutel' om het *Essay* te analyseren. Derrida is notoir lastig om te lezen. Daarom zal in dit hoofdstuk de tijd worden genomen om het *Essay* en Derrida's analyse hiervan duidelijk uit een te zetten.

2.1 Het *Essay* en de noodzaak om te communiceren

In *Essay on The Origin of Languages* probeert Rousseau een verklaring te bieden over het ontstaan van de talen. Het essay dient tevens als kritiek op de Franse componist Jean-Philippe Rameau in een debat over de centrale functie van muziek. Dit essay, dat postuum werd gepubliceerd en relatief onbekend is gebleven ten opzichte van Rousseau's andere werken, is van groot belang in Derrida's onderzoeksproject omdat in dit essay het model van de metafysica van de aanwezigheid het meest nadrukkelijk verschijnt. We zullen eerst Rousseau's *Essay* bespreken, alvorens we ons wenden tot Derrida's analyse.

Rousseau opent het essay met de stelling dat de taal ons doet verschillen van de dieren, maar ook dat de taal ons doet verschillen van anderen. Zo kan de afkomst van een persoon duidelijk worden door de taal die hij spreekt. Maar wat maakt het dat deze talen van elkaar verschillen? Om die vraag te beantwoorden moet men zoeken naar een oorzaak die voorafgaat aan alle moraal, naar het punt waarop de taal de eerste sociale institutie vormde stelt Rousseau.

Het moment dat de mens in contact komt met een ander mens, zoekt hij manieren om zijn gevoelens en ideeën te communiceren. Er zijn twee manieren waarop de mens dit kan doen: ten eerste door middel van beweging en ten tweede door middel van spraak. De eerste wordt hoofdzakelijk gedaan door aanraking of door gebaren. Maar omdat de aanraking niet verder reikt dan dat de arm lang is en het gebaar zover reikt als het zicht ziet, beroept de mens zich voornamelijk op de spraak om dingen aan elkaar te communiceren.⁴⁶ Het is daarom de spraak waarmee de mens voornamelijk communiceert.

Maar wat wordt er precies gecommuniceerd? De algemene aanname is dat de spraak in het leven is geroepen om aan elkaar onze eerste behoeftes (voedsel, onderdak, enz.) kenbaar te maken, maar Rousseau weigert hierin mee te gaan. Hij stelt dat het niet allereerst onze behoeftes zijn die worden gecommuniceerd, maar dat de spraak in het leven is geroepen om onze passies te communiceren.

De eerste behoeftes hebben er namelijk toe geleid dat de mens, als soort, zich verspreid heeft over de aarde. Omdat er op één plek niet voldoende voedsel is om iedereen van zijn eerste behoeftes te voorzien, zijn wij als soort gedwongen om onszelf te verspreiden en alle uithoeken van de wereld te bewonen. Het natuurlijke effect van de eerste behoeftes zijn om de mensheid als eenheid van elkaar te

⁴⁶ *Essay*, 204.

scheiden. Deze eerste behoeftes werden, meent Rousseau, kenbaar gemaakt door de gebaren.

Het zijn daarentegen de passies die de spraak doet bestaan. De passies verenigen ons, stelt Rousseau. De expressie van de passies in de spraak maakt dat wij elkaar kunnen herkennen in elkaar, wij herkennen onze eigen pijn in andermans huil. De enige wijze waarop deze passies ons kunnen verenigen is door de spraak, en dus moet de spraak wel voortkomen uit dit verlangen op de passies uit te drukken.⁴⁷

Maar dit verklaart nog niet de reden waarom alle talen op de aarde zo van elkaar verschillen. Rousseau stelt daarom dat er een 'eerste taal' geweest moest zijn, waaruit alle verschillende talen van afstammen. Deze taal zou een directe expressie van onze passies zijn: "[...] but in order to move a young heart, to repulse an unjust aggressor, nature dictates accents, cries, plaints:"⁴⁸ De eerste woorden moeten daarom ook stijlfiguren zijn geweest: de eerste uitdrukkingen zijn die van de passies, bijv. ontzag of angst. Wanneer een oermens een ander oermens ontmoette, moest hij bang geweest zijn. Hij zou de ander – niet bekend met wat hij zag, vrezend voor diens kracht en grootte – hebben bestempeld als 'reus'. Pas later, na het besef dat de ander niet sterker of groter was, zou hij zijn woordkeuze corrigeren en hem 'mens', als teken van gelijkwaardigheid, noemen. De eerste woorden zijn daarom expressies van passies, niet die van redelijkheid.

De eerste taal correspondeerde met haar functie: het uitdrukken van de passies. In deze taal was het mogelijk om met een oneindig aantal accenten de passies uit te drukken. De uitspraken in de eerste taal zijn de minst gearticuleerde kreten, bijvoorbeeld een schreeuw. Rousseau beeldde deze taal in als een taal die gesproken werd met enkel klinkers, waarbij de ene klinker zonder onderbreking over kon lopen in een andere klinker.

Maar deze taal heeft met de jaren veel veranderingen ondergaan. Terloops is men meer nadruk gaan leggen op het helder uitdrukken van bepaalde ideeën i.p.v. passies en deze redelijkheid behoefde de introductie van de articulatie. De articulatie is het opbreken van klanken door de introductie van medeklinkers, waardoor lettergrepen ontstaan. Dit is de introductie van een element van verschil: waar de klinkers zonder onderbreking in elkaar konden overlopen en nadruk werd gegeven door het accent, worden deze klanken nu onderbroken door ze in stukjes te hakken. Dit articuleren komt de mens niet van nature toe en vereist oefening. Deze articulaties beperken de oorspronkelijke taal: ze dringen alle mogelijke klanken van de passies, volgens Rousseau een oneindige hoeveelheid, terug tot een handvol conventies en regels hoe ze gearticuleerd dienen te worden. Het verschil tussen talen is te meten aan de hand van de hoeveelheid klinkers en medeklinkers een taal kent.⁴⁹

Waarom hebben sommige talen meer articulatieregels dan andere? Waarom neemt de hoeveelheid articulaties toe? En waarom doen deze articulaties hun intrede? Ten eerste stelt Rousseau dat deze ontwikkeling, waarbij de conventie de plaats van de passies inneemt, een natuurlijk gevolg is.⁵⁰ De toename van

⁴⁷ *Essay*, 245.

⁴⁸ *Essay*, 245-6.

⁴⁹ *Essay*, 247-8.

⁵⁰ *Essay*, 249.

articulaties als natuurlijk gevolg verklaart Rousseau vanuit de menselijke migratie over de aarde: door de eerste behoeftes verspreidde de mens naar alle uithoeken van de wereld. In de milde, zuidelijke gebieden, waar de aarde spilzuchtig is en de grond vruchtbaar, bleef de taal meer zoals deze oorspronkelijk was: met grote nadruk op de accentueringen als uitdrukking van de passies. Maar de volkeren die naar de ruige, noordelijke gebieden migreerden troffen daar barre landschappen aan. Omdat de gebaren enkel zover reiken als het zicht kan kijken, waren zij genoodzaakt om in dit klimaat hun eerste behoeftes te communiceren. Deze woorden dienden zo helder mogelijk te zijn. Hierdoor waren zij genoodzaakt om de accenten van de passies op te offeren ten behoeve van articulatie, ofwel: door verschil te introduceren in de taal. De principiële oorzaak voor de verschillen van de talen is geografisch.⁵¹

2.1.1 Formatie van de twee talen

Hoe komen deze twee varianten op de eerste taal tot stand? Beide talen zijn afstammelingen van dezelfde eerste taal en verschillend ten opzichte van elkaar, maar ook ten opzichte van de eerste taal. Op welke wijze hebben deze talen zich ontwikkeld, waardoor de een dichter tot de eerste taal staat dan de ander? Wat kenmerkt het verschil in de ontwikkeling die beide zijn ondergaan? Rousseau waagt zich aan een nagenoeg mythische vertelling van de ontwikkeling van beide talen om dit te verklaren.

De mens heeft, om iedereen te kunnen voorzien van de eerste behoeftes, zich moeten verspreiden tot alle uithoeken van de wereld. Hierdoor moesten zij ook de ruige noordelijke gebieden bewonen. In de noordelijke gebieden is het landschap bar en de natuur minder spilzuchtig. Om te kunnen overleven, moesten ze de natuur naar hun hand zetten: het bouwen van dijken, het graven van putten, etc. Wat deze mensen bijeenbrengt is eerst de noodzaak om te overleven, de eerste behoeftes. Deze mensen verenigden zich niet door de passies van de spraak, maar door een externe noodzaak om te kunnen overleven. Ook de jaargetijden speelden een rol: ter voorbereiding op de winter was men gebaat bij duidelijkheid en een zekere conventie zodat voor iedereen duidelijk werd wat elkaars eerste behoeftes waren en wat van hen verwacht werd. Deze externe noodzaak onderdrukte de passies: luiheid, die de passies voedt, moest het afleggen tegen arbeid. Gemeenschappelijk nut verenigde deze mensen beter dan dat de passies dat zouden kunnen.⁵² De eerste woorden van de mens in de noordelijke gebieden waren niet ‘heb me lief’ [*aimez-moi*], maar ‘help me’ [*aidez-moi*].⁵³

In de warme, vruchtbare gebieden was deze ontwikkeling anders. In deze regionen was het klimaat milder ten opzichte van de ruige gebieden in het noorden en de natuur spilzuchtiger. Waar men in de noordelijke gebieden zich verenigden omwille van noodzaak een externe bedreiging, was deze in het zuiden niet aanwezig. Hierdoor heeft de taal zich in het zuiden anders ontwikkeld dan de noordelijke variant. Waar in het noorden de externe bedreiging ertoe leidde dat de passies onderdrukt werden, is dit in het zuiden nooit gebeurd. Rousseau stelt dat

⁵¹ *Essay*, 259.

⁵² *Essay*, 273.

⁵³ *Essay*, 274.

dezelfde geografische invloed de ontwikkeling van deze taal heeft beïnvloed, maar dat deze mensen meer afgezonderd van elkaar leefden. Omdat zij zich eenvoudiger konden voorzien van hun eerste behoeftes, waren er andere krachten nodig die hen zou verenigen. Dezelfde externe noodzaak zoals bij de noordelijke volkeren, bestond in het zuiden niet. De enige plek waar mensen elkaar, buiten de familiesferen om, zouden kunnen treffen, is volgens Rousseau een gedeelde waterbron. Jongvolwassenen, die hier al sinds jongs af aan al kwamen en bij wie in de puberteit het verschil tussen de seksen duidelijker zou worden, zouden bij het treffen van een leeftijdsgenoot van het andere geslacht een heel andere gewaarwording ervaren van de ander: wat ooit een bekend gezicht was, was nu ineens het vreemde. Hier ontstond een eerste noodzaak om te spreken: niet omwille van een externe dreiging, maar omwille van een gedeelde hartstocht.⁵⁴

2.1.2 De taal en de muziek

Rousseau maakt dus een onderscheid tussen de noordelijke en zuidelijke talen door de invloed van de geografische context, waarbij de zuidelijke talen dichter tot de eerste taal staan dan de noordelijke. Om deze ontwikkeling te verduidelijken keert Rousseau zich naar de ontwikkeling van de muziek. Rousseau stelt namelijk dat ondanks dat beide verschillende fenomenen zijn, ze desondanks dezelfde oorsprong en hetzelfde lot kennen. Deze lotsbestemming van zowel de taal als de muziek kan beter uitgelegd worden aan de hand van de muziek.

Door deze gedeelde oorsprong van de taal en de muziek moeten eerste uitdrukkingen van de taal gezien worden als liederen: “the melodious inflections of accents, caused poetry and music to be born together with language.”⁵⁵ Volgens Rousseau is deze karakteristiek verdwenen uit de moderne talen: de taal kan ideeën overbrengen, maar om gevoelens en passies te communiceren moet het ritme en sonoriteit⁵⁶ bevatten.⁵⁷

Net als bij de taal, is er bij de muziek sprake van een intrede van een buitenstaander die de oorspronkelijke functie van de muziek ondermijnt. Zo is er enerzijds de melodie, die uitdrukking geeft aan de passies; anderzijds de harmonie, die deze natuurlijke vrijheid en expressie van de melodie inperkt. Hoe beïnvloedt de harmonie, op dezelfde wijze als bij de eerste taal, de melodie? Om dit uit te werken begint Rousseau met een uitwerking van wat de melodie precies is, om daarna hetzelfde te doen voor de harmonie.

Wat is de melodie? De melodie is een opeenvolging van noten die, in combinatie met het ritme, een bepaalde muzikale vorm maakt. De functie die de melodie heeft in de muziek vergelijkt Rousseau met de tekeningen in een schilderij: de tekening is de imitatie van hetgeen dat wordt afgebeeld en die de kleuren hun levendigheid geeft. Zonder de tekening, de randen, de kadering, zijn het slechts losse kleuren. De melodie doet hetzelfde voor de muziek: de melodie geeft de vorm en structuur, waarbij de akkoorden en de algehele harmonie slechts de kleuren zijn. De melodie is dus in wezen ‘slechts’ een opeenvolging van noten, maar die wel de uiting zijn

⁵⁴ *Essay*, 271-2.

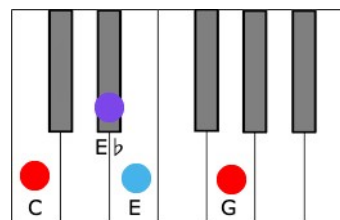
⁵⁵ *Essay*, 276.

⁵⁶ Een specifieke uitdrukking van volheid of helderheid in klanken.

⁵⁷ *Essay*, 277.

van een passie. De kracht die de melodie op ons heeft, benadrukt Rousseau, is niet door de specifieke klanken die in een melodie verpakt zitten, maar de uitdrukking van de passie die wij eraan kunnen ontleen. Het maakt dus niet uit met welke noten deze melodie wordt uitgevoerd, maar de vorm van opeenvolging van noten en ritme deze heeft waardoor de passie wordt uitgedrukt.

De harmonie is volgens Rousseau de tegenhanger van de melodie. Wat is harmonie precies? Harmonie is ten eerste de samenvoeging van verschillende noten tot een akkoord: zo vormen de noten C, E en G bijvoorbeeld een C-majeur akkoord. De kracht van een dergelijk akkoord zit in de verschillen tussen de noten, ook wel het interval geheten. Door de verschillende intervallen tussen de noten kan er een ander akkoord ontstaan. Zo is bijvoorbeeld een majeur akkoord een 1-3-5 interval combinatie. Een mineur akkoord is daarentegen nagenoeg gelijk aan het majeur akkoord, maar hier wordt de derde noot een halve noot lager gespeeld. In het voorbeeld van de C-majeur wordt de E een $E_b/D\#$. Zonder al te diep in de muziektheorie te duiken: de klank van een akkoord wordt bepaald door de ruimte die er tussen de noten zit (Zie afbeelding 1).



Afbeelding 1: De rode en blauwe toetsen maken een majeur akkoord, de rode en paarse een mineur akkoord.

De harmonie is een serie van deze samengestelde noten/akkoorden. De wijze waarop deze akkoorden elkaar opvolgen maakt de harmonie. Zo kent een mineur harmonie een andere serie van akkoorden dan een majeur harmonie. Ruw genomen is het onderscheid tussen melodie en harmonie voornamelijk een gradueel verschil: waar de melodie enkelstemmig is, is de harmonie meerstemmig.

Het probleem rond de harmonie schuilt voor Rousseau in het feit dat deze enkel gewaardeerd kan worden als men kennis heeft van de conventie rondom harmonie. Waar de melodie altijd al in de ziel van luisteraar aanwezig is geweest, moet men beschikken over een geoefend oor om de harmonische elementen te begrijpen.⁵⁸

De melodie en de harmonie zijn dus beide muzikale elementen die dezelfde oorsprong hebben, maar het verschil is dat de harmonie een stap verder verwijderd is van de oorspronkelijke functie van de muziek dan de melodie. Dit is volgens Rousseau een probleem wanneer de harmonie een belangrijkere plek krijgt dan de melodie. De melodie staat dicht bij de oorspronkelijke functie van de muziek, het overdragen van de passies, die de harmonie niet vervullen. De harmonie is, met andere woorden, een niet noodzakelijke toevoeging op de natuurlijke expressie van de melodie, met het risico dat deze de melodie zal vervangen. De harmonie is een supplement. Maar dit is vooralsnog geen verklaring waarom dit niet-noodzakelijke supplement überhaupt in het leven wordt geroepen.

2.2 Het supplement als oorsprong van de talen

In Derrida's analyse van Rousseau's essay over de oorsprong van de talen is zijn belangrijkste vertrekpunt, vreemd genoeg, niet eerst Rousseau's mythische vertelling over de genese van de talen, maar de door Rousseau geschetste parallele ontwikkeling van de muziek. De taal en de muziek kennen dezelfde oorsprong, het

⁵⁸ *Essay*, 282.

uitdrukken van onze passies, en hetzelfde lot. Wat begon als een eenvoudige, warme expressie van de passies verandert uiteindelijk in een koude, abstracte expressie loze vorm. In het geval van de taal is dit het onderscheid tussen de zuidelijke en de noordelijke talen, in geval van de muziek is dat het onderscheid tussen melodie en harmonie.

Het model is ons inmiddels vertrouwd. Er is sprake van een natuurlijke, onbemiddelde verbintenis tussen de aanwezigheid en het primaire, dat bedreigd wordt door de niet-noodzakelijke toevoeging van supplement. Rousseau's mythische vertelling brengt echter een spanning met zich mee. Derrida herkent in Rousseau's mythische vertelling een sterk normatief element: Rousseau's begrip van de taal is niet wat de taal *is*, maar wat het *zou moeten zijn* als het niet besmet zou zijn door het supplement. Hier wordt duidelijk dat Rousseau iets ander *beschrijft* dan hij *verklaart*.⁵⁹ Derrida zal deze kloof aangrijpen om het model binnenstebuiten te keren. Het corrumperende supplement komt niet van buitenaf, maar was altijd al aanwezig. Te beginnen met de melodie en de harmonie.

2.2.1 Melodie en harmonie

Wat Rousseau ziet als de harmonie is, zoals we al zagen, een muzikaal element dat zich baseert op onderlinge verschillen, of in dit geval een 'interval'. Het verschil tussen een C-majeur en een C-mineur akkoord is een enkele noot die een heel andere klank geeft aan het akkoord. Het is dus een andere constructie van onderling verschil die het akkoord een bepaald karakter geeft. De harmonie is de overtreffende trap van de constructie van het akkoord. Maar deze karakteristiek van het onderlinge verschil, het interval, is al aanwezig in de 'natuurlijke eenheid' van de melodie, stelt Derrida.

Om dit beter te begrijpen, moeten we een stapje uitwijken van Rousseau's argumentatie over de taal en de muziek en kijken hoe Rousseau tegen de esthetiek aankijkt. Hier ontdekt Derrida een punt van exorbitantie in Rousseau's werk. De essentie van kunst is volgens Rousseau (en met hem de overgrote meerderheid van de filosofische traditie) als imitatie of *mimesis*.⁶⁰ Wat elke kunstvorm typeert als kunst is de mate waarin het een imitatie of representatie is van de natuurlijke wereld. Deze capaciteit is wat de melodie zo krachtig maakt volgens Rousseau:

“By imitating the inflections of the voice, melody expresses plaints, cries of suffering or of joy; all the vocal signs of the passions fall within its province. It imitates the accents of [various] languages as well as the idiomatic expressions commonly associated in each one of them with given movements of the soul.”⁶²

⁵⁹ *OG*, 153.

⁶⁰ *OG*, 220-1.

⁶¹ Derrida gebruikt de term 'imitatie' veelvuldig ter uiting van 'mimesis'. Omdat het concept 'mimesis' (en daarbij 'imitatie') gecompliceerder is dan ik hier de ruimte heb om te bespreken, zal ik hoofdzakelijk vasthouden aan de term 'representatie' en de term 'imitatie' enkel gebruiken wanneer het gebruik van het woord 'representatie' verwarrend is.

⁶² *Essay*, 282.

Hier produceert Rousseau een tegenstrijdig argument. Enerzijds stelt Rousseau dat de melodie een directe expressie is van onze passies, anderzijds stelt hij dat de melodie een imitatie of representatie van onze passie is. Als de melodie een representatie van de passie is, betekent dit ook dat het niet de passie zelf is. Wat Rousseau eerst presenteerde als een *directe expressie* vanuit de passies zelf, is in feite een *representatie* van de passies. M.a.w.: het verschil tussen de melodie en harmonie is niet zozeer een verschil in soort, maar in gradatie.

Dit doet niet af van een andere mogelijkheid: al stelt Rousseau dat de melodie een representatie is, dan kan het desondanks zijn dat de een meer in overeenstemming tot hetgeen wat het representeert staat dan het ander. Dit is waar een nieuw probleem ontstaat: hoe kan dit onderscheid tussen een ‘goede’ en ‘slechte’ representatie worden gemaakt? Derrida herkent een argumentatieve strategie waarbij Rousseau dit onderscheid toepast omdat hij op het ene moment het supplement nodig heeft om iets te verklaren, om het later te kunnen verafschuwen.⁶³

Maar, als de melodie niet verschilt van de harmonie in soort maar in gradatie, kan het onderscheid tussen een ‘goede’ en een ‘slechte’ imitatie op basis van een ‘overeenstemming’ met de passies wel gemaakt worden als beide een representatie zijn? De representatie is immers bij voorbaat al de markering van een afwezigheid van het gerepresenteerde.

Deze bespreking raakt de kern van representatie: de representatie is bij definitie een verwijzing naar datgene wat het dient te representeren. Een schilderij van een huis impliceert al dat het huis wat wordt gerepresenteerd, zelf niet aanwezig hoeft te zijn. Laat staan dat het echte huis niet ‘in’ het schilderij aanwezig is. Maar de representatie is ook het verliezen van bepaalde kenmerken: een schilderij van een huis zijn lijnen die getrokken worden op een doek vanuit een bepaald perspectief, waarbij het driedimensionale (het erom heen kunnen lopen, enz.) van het echte huis verloren gaat. Uiteraard zou een schilder het huis ook met diepte kunnen schilderen, maar als we twee stappen opzijzetten tegenover een echt huis zouden we een eerder nog onopgemerkt dakraam kunnen zien, waar dit bij een schilderij niet het geval is. Het verschil tussen de goede en de slechte imitatie is in welke mate de representatie gekoppeld blijft aan het gerepresenteerde. Dit doet niet af dat de mogelijkheid tot representatie bestaat. De mogelijkheid tot representatie en de kloof die het creëert tussen de representatie en het gerepresenteerde verzekert de kans op corrumpering, d.w.z.: een ‘slechte’ representatie.

De mogelijkheid tot corrumpering van het gerepresenteerde is vanaf het begin al aanwezig. Wat bepaalt dan de verhouding tussen een ‘goede’ en een ‘slechte’ representatie in Rousseau’s denken? Een ‘goede’ representatie is de representatie van iets dat bestaat. Zo is de melodie bijvoorbeeld de representatie van de passies. Het ‘supplement’ (het secundaire, de harmonie, etc.) representeert niets: het is de representatie van de representatie. De ‘goede’ representatie staat dus dichterbij tot de ‘aanwezigheid’ – waar het zijn wezen aan te danken heeft – waardoor het meer kracht kan overbrengen. De kracht van de representatie schuilt niet in de specifieke

⁶³ OG, 223-4.

uiting van de representatie (bijv. een melodie in D-majeur of B-mineur), maar waar deze representaties naar verwijzen.

Deze graadmeter is waar Rousseau's argumentatie stukt. Een 'goede' representatie kan onderscheiden worden van een 'slechte' door de mate waarin deze dichter tot het gerepresenteerde staat. De impliciete aanname is dat er tussen deze twee, het gerepresenteerde en de representatie, geen afstand bestaat: "Conversation is, then, a communication between two absolute origins."⁶⁴ Echter is het fenomeen van representatie wat deze bepaling onmogelijk maakt. Om een representatie te kunnen zijn, moet iets niet gelijk zijn met het gerepresenteerde.

Wat is een representatie in feite? Een representatie is iets wat eerder aanwezig was ('present') opnieuw terug laten keren ('re-'). Derrida gebruikt in deze passages afwisselend de termen 'representatie' en 'imitatie.' Hoewel deze twee termen niet gelijk zijn, komen ze in deze discussie op veel punten overeen. Als ik bijv. mijn broertje zijn klunzige val imiteer, dan *doe* ik hem *na*. Dit impliceert dus dat ik de beweging van mijn broertje op een bepaald temporeel punt, nooit op exact hetzelfde tijdstip, herhaal. Maar dit veronderstelt ook dat ik een verandering aanbreng, namelijk: *ik* doe mij broertje na. Er is dus al sprake van een verschil in actor. Ook mijn broertje kan zijn eigen gedrag nadoen, maar ook hier is sprake van een temporeel verschil. Mijn broertje kan niet een klunzige val maken en deze tegelijkertijd imiteren. En deze karakteristieken van de imitatie zijn te herkennen in wat de representatie is. De 're-presentatie' is het opnieuw laten verschijnen – het herhalen in gelijke vorm (de imitatie) – van wat eerder present was (de klunzige val). Maar dit veronderstelt al dat er een verschil is tussen wat present was en wat wordt gerepresenteerd. Om een representatie te kunnen zijn moet er dus al iets van het gerepresenteerde verloren gaan.⁶⁵ "The re-presentation is also a de-presentation," aldus Derrida.⁶⁶

Hoe kan een representatie iets representeren? Als het eerste kenmerk van een representatie een negatieve is (er moet iets verloren gaan), moet het desondanks een gelijkenis behouden. Hoe gebeurt dit? Als de kunst geboren wordt uit de mogelijkheid tot representatie, dan moet de representatie iets behouden van hetgeen wat het representeert. En de representatie kan iets behouden door het kenmerk wat bij uitstek typerend is voor het schrift: een inscriptie of een 'graving' in de vorm van een 'omlijning' [*le trait*].^{67,68} De 'omlijning' maakt het mogelijk dat het gerepresenteerde 'geactiveerd' kan worden in het bewustzijn van de aanschouwer als een 'teken' [*signe*]⁶⁹, zoals het schrift dat zou doen voor de spraak. Als er dus in de 'goede' representatie geen enkele schoonheid van de passies verloren gaat (zoals Rousseau beweert), dan bevestigt dit ook dat de passies al een representatieve en reproductieve aard bezitten.

Het is de representatie van de levendige, natuurlijke passies die ons toegang geven tot de passies. Tegelijkertijd is dit wat Rousseau beschouwt als het uithollende

⁶⁴ *OG*, 180 (mijn cursief).

⁶⁵ *OG*, 226.

⁶⁶ *OG*, 220.

⁶⁷ *OG*, 226.

⁶⁸ *DLG*, 297.

⁶⁹ *DLG*, 296.

effect van de representatie: “[...] and as the rules for imitation were multiplied, the language of imitation grew weaker.”⁷⁰ De passies bezitten van zichzelf de mogelijkheid tot representatie, maar de representatie is ook wat de passies ondermijnt. De representatie geeft enerzijds toegang tot de levendigheid van de passies, maar is anderzijds ook de beroving van levendigheid. “Imitation is therefore at the same time the life and the death of art,” aldus Derrida.⁷¹

Wat betekent dit voor het onderscheid tussen de melodie en de harmonie? Eerst leek de verhouding als volgt: de melodie was een directe expressie van de passies en de harmonie was een perverse representatie van deze expressie. Dit bleek niet vol te houden: de melodie is niet een ‘directe expressie’, maar een ‘goede’ representatie van de passies; de harmonie een ‘slechte’ representatie. Maar ook dit hield geen stand. De passies zijn alleen toegankelijk door middel van een representatie, en de representatie verschilt per definitie van het gerepresenteerde. De mogelijkheid tot representatie is al de mogelijkheid tot onechtheid, falsificering en perversie.⁷²

De melodie en de harmonie, die eerder zo ver van elkaar gescheiden leken, zijn in feite elkaars gelijke: beide zijn ‘onnatuurlijk’, in de zin dat beide een representatie zijn. De logica van het supplement is in deze analyse nooit ver weg geweest. Waar de harmonie eerst een supplement op de melodie was, legde het supplement een oorspronkelijk-tekort in de passies bloot. En tegelijkertijd stelt Derrida dat de bereikbaarheid van de ‘passies’ een illusie is die gecreëerd werd door een reeks supplementaties.⁷³ Wat altijd werd beschouwd van ‘buitenaf’ de natuurlijke verbintenis te komen, blijkt al aanwezig ‘binnen’ de natuurlijke verbintenis.

2.2.2 De noordelijke- en zuidelijke talen

Voordat we de aanknopingspunten van de vorige paragraaf verder uitwerken in een conclusie, laten we eerst terugkeren naar Rousseau’s mythische vertelling. Derrida zal hetzelfde beogen als eerder: een punt van exorbitantie te herkennen in Rousseau. Welke gevolgen heeft de bespreking over de melodie en de harmonie voor de oorsprong van de talen?

Zoals genoemd kennen de taal en de muziek dezelfde oorsprong en hebben ze dezelfde functie: uitdrukking geven aan de passies. Een van Rousseau’s basispremises reflecteert deze oorsprong: de taal komt voort uit de passies en niet uit de behoeftes. De eerste woorden van de zuidelijke talen is daarom ‘heb me lief’ [*aimez-moi*]. Dit karakter veranderde naarmate de mens zich verder in noordelijke richting bewoog. De eerste woorden van de noordelijke talen zijn ‘help me’ [*aidez-moi*].⁷⁴ Dit weerspiegelt uiteraard Rousseau’s thematiek die we herkenden in het onderscheid tussen melodie en harmonie: des te verder weg van de oorsprong, des te meer het verandert. Des te verder verwijderd, des te meer het perverteert.

Laten we deze verklaring ontleden om er beter zicht op te krijgen. Ten eerste stelt Rousseau dat de taal voorkomt uit de passies. Ten tweede schetst hij een tegenstelling, een polariteit van de talen. Ten derde is deze polariteit gebaseerd op

⁷⁰ *Essay*, 290.

⁷¹ *OG*, 227.

⁷² *OG*, 222.

⁷³ *OG*, 177.

⁷⁴ *Essay*, 271.

een geografisch metafoor. Deze geografische metafoor is het punt van exorbitantie in Rousseau's argumentatie. Een windrichting wordt namelijk bepaald door een punt van oriëntatie. Het is in relatie tot dit punt van vertrek waar de windrichting zijn betekenis door krijgt. Wat een windrichting definieert is wederom een element van verschil: het is in relatie tot het punt van oriëntatie dat de windrichting definieert. Maar dit is niet wat Rousseau zelf probeert te schetsen: Rousseau stelt het zuiden voor als een *absoluut zuiden* en het noorden als een *absoluut noorden*.⁷⁵

Waarom is deze beschouwing over een metafoor van belang? Hoofdzakelijk omdat deze metafoor analoog staat aan het model dat herhaaldelijk terugkomt in dit onderzoek: er is een punt van aanwezigheid, een eerste representatie en een representatie van de tweede orde. De metafoor die Rousseau gebruikt vertelt al iets over de impliciete logica die eraan voorafgaat. Derrida is op zoek naar dergelijke momenten, een moment waarop de begrippen, metaforen en woorden die Rousseau tot zijn beschikking heeft hem uiteindelijk iets anders laten zeggen dat hij bedoelde, waardoor Derrida *ex-orbita* kan treden.

En uiteraard kan gesteld worden dat er wel degelijk een absoluut noorden en een absoluut zuiden is. De wereld draait immers om een vaste as. Maar daar kan ook de simpele, retorische vraag tegenover worden gesteld: verwachten zij die naar het uiterste zuiden reizen om badkleding mee te nemen?

De vraag moet daarom ook gesteld worden: wat is precies 'het zuiden'? Wat Rousseau beschrijft als 'het zuiden' is de plek op de wereld waar de aarde spilzuchtig is, zodat de mens niet hoeft te werken om te overleven en zij zich kunnen overleveren aan "de ledigheid, die de passies voedt."⁷⁶ Maar het zuiden in Rousseau's visie correspondeert niet met het werkelijke zuiden, laat staan dat de beweging 'naar het zuiden gaan', zoals de gradatie van de noordelijke taal afhankelijk is van hoever noordelijk ze is, aansluit met wat Rousseau hoopt te vinden in 'het zuiden.' Rousseau's zuiden moet, bij monde van de metafoor, niet begrepen worden als een gefixeerd punt, maar vanuit het perspectief van het noorden. Windrichtingen worden bepaald vanuit de positie waaruit men vertrekt; wat 'het zuiden' is wordt al besmet door het noorden, het punt van vertrek.

Derrida herkent een punt van exorbitantie in het narratief over de noordelijke en de zuidelijke talen. Niet enkel omdat de metafoor geen standhoudt, maar omdat wat het probeert te verklaren geen standhoudt. De metafoor baart namelijk een polariteit tussen de twee talen, tussen de behoeftes en de passies, twee absolute polen. Wat Rousseau in staat brengt om onderscheid te maken tussen de noordelijke talen en zuidelijke talen, is het in meer of mindere mate aanwezig zijn van het tegengestelde. De noordelijke talen bezitten minder passies dan de zuidelijke, en vice versa. Hier blijkt weer: het is een onderscheid in gradatie, niet in soort. Zoals Rousseau ook schreef: "Indeed, men of the North are not without passions, but theirs are passions of another kind."⁷⁷ De passies zijn niet verdwenen in de noordelijke talen, maar worden onderdrukt door de externe omstandigheden waardoor de expressie van de passies ruimte moest maken voor de behoeftes. Elke

⁷⁵ *OG*, 244.

⁷⁶ *Essay*, 273 (eigen vertaling).

⁷⁷ *Essay*, 274.

taal bevat sporen, in meer of mindere mate, van zowel het noorden als het zuiden, van zowel de passies als de behoeftes.

Rousseau lijkt thans te suggereren dat de passies en de behoeftes elkaars wederzijdse oorsprong zijn. Ten eerste is er Rousseau's verklaring over *hoe* de eerste noordelijke taal tot uiting kwam: "[...] in cold countries, where nature is miserly, the passions are born of the needs, and the languages, sad daughters of necessity, reflect their harsh origin."⁷⁸ Ten tweede valt op dat Rousseau suggereert alsof de talen in het noorden geboren worden uit de behoeftes. Dit sluit aan bij wat hij later schreef: de eerste woorden in de noordelijke talen waren 'help me' [*aidez-moi*].⁷⁹ Juist dit staat haaks op Rousseau's hypothese: de talen komt voort uit de passies. Daarnaast stelde hij in zijn *Tweede Discourse* dat de behoefte en de passies elkaars wederzijdse oorsprong vormen.⁸⁰ Ten slotte schreef Rousseau in een fragmentarische uitwerking over de behoefte dat dit niet enkel de onmiddellijke levensbehoeftes omvatte, zoals voedsel en onderdak, maar ook sensueel genot en seks.⁸¹ In het *Essay* behoren deze laatstgenoemden plotseling tot de passies.⁸²

Waarom plaatst Rousseau deze twee begrippen, die hij telkens anders karakteriseert, desondanks diametraal tegenover elkaar in het *Essay*? Het moment dat Rousseau deze elementen nodig heeft om een filosofisch model te bouwen, keert het model van de metafysica van de aanwezigheid terug. Hoe moeten we deze tegenstrijdigheden begrijpen?

Wederom grijpt Derrida terug op de logica van het supplement: de passie en de behoefte vullen elkaars tekorten aan. Er moet eerder gesproken worden van een economie of verdeling tussen passie en behoefte: waar de behoefte groter is, wordt de passie meer onderdrukt, en vice versa.⁸³ Wat Rousseau ziet als de oorsprong van de talen, de passies, wordt al voor aanvang van de talen beïnvloedt door wat buiten deze natuurlijke verbintenis hoort te liggen. De mogelijkheid dat de taal niet één, maar twee oorsprongen kent maakt Rousseau's vertelling over de degeneratie van de taal door wat buiten de natuurlijke verbintenis ligt problematisch. Hij kan simpelweg niet stellen dat de taal verloedert door iets wat al de oorsprong van de taal zelf is. In plaats daarvan zal Derrida de 'oorsprong' anders beschouwen: de mogelijkheid tot corrumpering bestaat al sinds het begin; het supplement maakt de oorsprong mogelijk.

2.2.3 Articulatie, accent en het schrift

Voordat we deze voortschrijdende conclusies verder uitwerken, moeten we Derrida's analyse van het moment waarop volgens Rousseau de corrumpering van de taal begon beschouwen: het moment dat de mens begon te articuleren. Wat zal volgen is de langste en meest gecompliceerde bespreking van dit onderzoek.

⁷⁸ *Essay*, 273 (mijn cursief).

⁷⁹ *Essay*, 274.

⁸⁰ Jean-Jacques Rousseau, "Discourse on the Origin and the Foundations of Inequality among Men," in *Discourses and the Essay on the Origin of Languages*, red. en vert. door Victor Gourevitch (New York: Harper & Row Publishers, 1986), 149-50 (hierna geciteerd als *Discourse*; in tekst verwezen als *Tweede Discours*).

⁸¹ Bradley, *Derrida's Of Grammatology*, 129.

⁸² *Essay*, 245.

⁸³ *OG*, 244.

In de ogen van Rousseau is de introductie van de articulatie het begin van de corrumpering van de taal. De articulatie, die Rousseau lijnrecht tegenover de accenten plaatste, is bij uitstek het kenmerk voor de noordelijke talen volgens Rousseau. De articulatie is het opbreken van de klanken in korte stukjes door het gebruik van medeklinkers. Waar in de eerste taal men oneindig een klank kon uitrekken met klinkers en passies werden gecommuniceerd door middel van accenten, wordt met de articulatie het element van afwezigheid of afstand geïntroduceerd. Er ontstaat ‘ruimte’ tussen de klanken die er eerder niet was.⁸⁴

Met de introductie van de articulatie is het kwaad al geschied voor Rousseau: door de articulatie boet het accent in op zeggingskracht, de articulatie zet een streep door het accent.⁸⁵ De articulatie is het supplement: de articulatie is in de ogen van Rousseau een matige vervanging van het accent, maar moet een oorspronkelijktekort aanvullen. Daarbij noemt Derrida de articulatie als ‘het schrift-in-wording’⁸⁶ [*le devenir-écriture*]⁸⁷: de richting die de taal bewandelt is richting de articulatie, ofwel het supplement. Het schrift bestaat in deze beweging naar het noorden, in de introductie van de articulatie en het verschil: het schrift markeert de afwezigheid van de oorspronkelijke gedachte die enkel verder leeft op het blad waarop het is geschreven.

In de mythische vertelling van Rousseau is de articulatie de eerste stap in een ontwikkeling richting de dood: de Noorderlingen offeren een deel van de spontaniteit en levendigheid van de passies op ten behoeve van de helderheid van de articulatie, dat hen dient te helpen bij het overleven. De articulatie is de introductie van de dood in het levende, of in de woorden van Derrida: “To fight against death, the man of the North dies a little earlier [...]”⁸⁸

Wat we al eerder zagen, zal hier ook weer gebeuren: dat wat als supplementair werd geacht is zowel de toevoeging op, als de voorwaarde voor het bestaan van de natuurlijke verbintenis die het zal corrumperen. Rousseau presenteerde het onderscheid tussen de passies en de behoeftes om zijn systeem te bouwen als een onderscheid in soort, maar blijkt veeleer een onderscheid in gradatie waar het een de ander wellicht doet transformeren maar nooit geheel uitwist. Bij de articulatie en het accent is dat hetzelfde. Ondanks dat Rousseau het fundamentele belang van de articulatie erkent, probeert hij desondanks het ondergeschikt te maken aan het accent. Zijn pogingen hiertoe leiden wederom tot een kloof tussen wat hij *verklaart* en wat hij uiteindelijk *beschrijft*.

Om dit punt van exorbitantie rond het concept articulatie uit te leggen, neemt Derrida een lange omweg door drie centrale proposities uit Rousseau’s *Essay* te isoleren, waarmee we deels afwijken van de kwestie rond de articulatie. Ten eerste is de spraak wat ons doet verschillen van de dieren. De spraak is daarmee ook de eerste sociale institutie volgens Rousseau, en tevens al wat de mens tot mens maakt. De spraak is daarom, zo interpreteert Derrida, *niet* natuurlijk in strikte zin, maar het kent *wel* een natuurlijke oorzaak. Het is natuurlijk *aan* de mens, maar niet voor de

⁸⁴ *OG*, 273.

⁸⁵ *OG*, 246.

⁸⁶ *OG*, 249.

⁸⁷ *DLG*, 325.

⁸⁸ *OG*, 245.

natuur als geheel. Daarnaast maakt Rousseau een onderscheid tussen de spraak [*parole*] en de verschillende talen [*langues*]. De spraak is universeel, de verschillende talen (Frans, Duits, etc.) zijn vertakkingen van de spraak. De mogelijkheid tot spraak kent dus een natuurlijke oorzaak, maar ook de vormen die de taal aan kan nemen, zoals Frans of Duits, kennen een natuurlijke oorzaak.⁸⁹

Tweede propositie: het ‘verlangen’ of de ‘behoefte’ om te spreken ontstond wanneer een mens een ander mens ontmoette. In de ander herkent de mens een verschil, maar herkent hij ook zichzelf en de ander als denken wezen.⁹⁰ Zodra de mens in de natuurtoestand een ander ontmoet, dan wordt de passie geactiveerd en wil hij deze communiceren door te spreken. De behoeftes en de passies zijn allebei al werkzaam als een dubbele oorsprong van het spreken. Er valt een opmerkelijke tendens te bespeuren in Rousseau’s werk: het moment dat de taal in het leven komt, is ook wanneer de samenleving ontstaat. Zoals al genoemd in de eerste propositie is de taal de eerste sociale institutie, maar tegelijkertijd ook wat het einde markeert van de natuurtoestand. De taal is natuurlijk, maar tegelijkertijd ook wat een einde maakt aan de natuurtoestand. Het moment dat de mens deze grens overschrijdt, waant ze zich in een sociale- of culturele toestand. M.a.w.: het moment dat de mens begint te spreken, maakt ze ook een einde aan de absolute natuurtoestand. En precies op dit moment – tussen de absolute natuurtoestand en de instelling van de taal (de eerste sociale instelling), het punt waarop de mens de natuurtoestand overschrijdt – is waar Rousseau de oorsprong van de talen zoekt. Rousseau noemt deze periode ‘een eeuw van hutten’⁹¹, een tijd waarin de mens “[...] scattered over the face of the earth, had no society other than that of the family, no laws other than those of nature, no language other than that of gesture and some inarticulate sounds.”⁹²

Derde propositie: het eerste communicatiemiddel is zintuiglijk. De taal komt pas in het leven zodra de passie wordt geactiveerd. Maar dit betekent ook het einde van de natuurtoestand en de aanvang van de samenleving. Voorafgaand aan deze periode communiceerde de mens al door middel van de zintuigen. Er zijn volgens Rousseau twee manieren waarop dit gebeurde: door het oog en het oor. Gebaren zijn direct (aanraken) of indirect (zwaaien). Het directe gebaar komt echter zo ver komt als de arm lang is: “That leaves only sight and hearing as passive organs of language among men *dispersed*.”⁹³

Deze bepalingen leiden tot twee punten van exorbitantie. Ten eerste: het laatste woord van het citaat. Dit woord is karakteristiek voor Rousseau’s vertelling. Rousseau’s analyse van de eerste instrumenten van het communiceren, in de natuurtoestand en voor het ontstaan van de taal, gaat er al vanuit dat de mens zich heeft verspreid over de aarde. In Rousseau’s visie ontstond de taal in een periode tussen de natuurtoestand en de huidige samenleving, ‘de eeuw van hutten’, dat een breuk vormt met de absolute natuurtoestand. Maar het ontstaan van de taal en

⁸⁹ *OG*, 250.

⁹⁰ Rousseau, *Essay*, 240.

⁹¹ *OG*, 252.

⁹² Rousseau, *Essay*, 260.

⁹³ Rousseau, *Essay*, 240 (mijn cursief).

diens vormen kennen ook een natuurlijke oorzaak. Wat is zo kenmerkend aan deze absolute natuurtoestand?

In de ogen van Rousseau wordt de natuurtoestand gekenmerkt door een situatie waarin de mens zich al heeft verspreid over de wereld. De articulatie heeft dus al een grond in deze opvatting van de natuurtoestand, omdat het voortkomt uit de verspreiding: het zijn de noordelijke talen die de articulatie introduceren. Maar niet alleen deze overeenkomst valt op, ook is de articulatie van dezelfde aard als de verspreiding: de articulatie breekt de (mogelijk) oneindige klanken van het spreken op door medeklinkers toe te voegen. Waar Rousseau de eerste taal zag als een reeks klinkers die zonder onderbreking in elkaar over kunnen gaan (zo kan een uitgerekte klank met de klinker 'i' zonder onderbreking overgaan in een klank met bijv. een 'a'), voegen klinkers een onderbreking toe aan deze klanken: een '*spacing*', *verspreiding*, het ruimte creëren tussen de twee klanken en daarmee de introductie van verschil. Dit staat uiteraard lijnrecht tegenover Rousseau's mythische ideaal: "Conversation is, then, a communication between two absolute origins."⁹⁴ In Rousseau's ideaal is er geen sprake van een ruimte waarin misverstanden kunnen ontstaan en de enige verklaring die Rousseau er willens en wetens voor biedt is een corrumperend supplement van buitenaf: de articulatie. Maar wat kenmerkend is voor de articulatie, namelijk verspreiding, is al aanwezig vanaf het begin in de natuurtoestand.

Een tweede punt van exorbitantie is te herkennen wanneer Rousseau schrijft over de passie van de liefde en het gebaar. Het is deze passie die volgens hem aan de oorsprong staat van zowel de (gezongen) spraak als het tekenen, maar stelt ook dat het tekenen een betere tolk is voor de liefde: "Love might also have invented speech, though less happily."⁹⁵ Rousseau schrijft dit met in het achterhoofd een mythe over een meisje genaamd Butades, die wordt genoemd als de uitvinder van de tekening. Zij tekende, als expressie van haar liefde, met een twijgje het gezicht van haar geliefde op een rots.⁹⁶ De passie van de liefde wordt volgens Rousseau meer in vervoering gebracht door in te spelen op het oog dan het oor. Maar ten einde van het *Essay* keert hij zich tegen dergelijke 'stille tekens' [*Le signe muet*]⁹⁷, die niets letterlijk uitspreken en enkel iets communiceren door naar iets anders te verwijzen: "[A]nd since there is nothing left to say to the people but *give money*, it is said to them with posters on street corners or with soldiers in private homes, [...]"⁹⁸

Hoe kan het dat Rousseau enerzijds het 'stille teken' prijst als meer natuurlijk, als een betere tolk van de liefde, om het niet veel later te verachten? Rousseau prijst het stille teken als het wordt uitgedrukt in onmiddellijkheid, wanneer de persoon die zich uitdrukt aanwezig is. Maar zodra de persoon die het stille teken uitdrukte afwezig is, wanneer *re-presentatieve bemiddeling* het systeem binnendringt, dan wordt het stille teken losgekoppeld van de persoon en komt het teken op zichzelf te staan.

⁹⁴ *OG*, 180.

⁹⁵ *OG*, 241.

⁹⁶ Michael Naas, "Michael Naas, Butades, The Invention of Drawing and the 'immediate sign', in: *Reading Of Grammatology*. 152-3.

⁹⁷ *DLG*, 332.

⁹⁸ *Essay*, 294 (cursief Rousseau).

Maar is dit niet bij uitstek wat een teken behelst? De schets die Butades van haar geliefde tekende op de rots is al een markering van afwezigheid. “How many things the girl who took such pleasure in tracing her Lover’s shadow was telling him! What sounds could she have used to convey this movement of the twig?”⁹⁹ Als de eerste tekening, de beste tolk van de liefde, begon met natrekken van de schaduw van haar geliefde, dan stelt dit al dat er tussen de expressie van deze passie en de geliefde al een afstand bestond. De schaduw die wordt nagetrokken is al losgekoppeld van de aanwezigheid van de waarneming.

Rousseau ziet deze afstand niet. Rousseau droomt van een ‘onmiddellijk teken’¹⁰⁰, een teken dat niet verwijderd is van hetgeen wat het representeert. Er bestaat geen ruimte tussen het twijgje waarmee Butades de schaduw van haar geliefde aantrekt en haar lichaam. Het teken wordt gedacht vanuit diens limiet: een teken dient datgeen wat het representeert, het werkelijke ding in levenden lijve, weer onmiddellijk aanwezig maken. Het teken is een onmogelijk teken. Het is de afwezigheid, de ruimte die bestaat tussen het gerepresenteerde en het teken, dat de geboorte van het teken is.¹⁰¹

Elk teken markeert een afwezigheid van hetgeen wat het representeert. En als er dan een communicatiemiddel is dat dicht bij het gerepresenteerde staat, dan is dat eerder het gebaar dan de spraak, stelt Derrida. Het tekenen van Butades is gelijk in soort aan het gebaar, maar de spraak is nooit ver weg: “The written sign is absent from the body, but the absence is already announced within the invisible and ethereal element of the spoken word, powerless to imitate the contact and movement of bodies.”¹⁰² De fonetische aard van de spraak markeert een vervorming. Zoals we al zagen wordt de passie van de liefde beter vertaald door middel van het oog dan het oor, omdat in het spreken de passie vervormd moet worden van een visueel- naar een fonetisch (en dus onzichtbaar) teken. Als Rousseau schrijft “What sounds could she have used to convey this movement of the twig?”¹⁰³, dan is dit een bevestiging van deze rol van de spraak. Welke klanken (meerdere vormen) zou zij gebruikt kunnen hebben om deze beweging van het twijgje (enkele vorm) te vertalen (vervormen)?

De tekening is een betere tolk voor de passie van de liefde dan het gesproken woord, omdat het gesproken woord al een oorspronkelijk-tekort heeft: het is fonetisch, waar de liefde meer in vervoering wordt gebracht door het oog. Het tekenen van Butades is net als het gebaar visueel en dus gelijk in soort, wat maakt dat het gebaar, dat dicht bij de passie van de liefde staat, ons dient te beschermen tegen deze vervreemdende en vervormende functie van de spraak. Ongeacht of dit nu een gebaar van de behoefte of van de passie (de tekening) is. Als Rousseau droomt van een onmiddellijk teken, dan is de maatstaf een gradatie op basis van nabijheid waarbij het gebaar dicht bij het gerepresenteerde staat dan de spraak.

Wederom beschrijft Rousseau iets anders dan hij verklaart. De spraak was in zijn model de uiting van de passies; het gebaar de uiting van de behoefte. En desondanks

⁹⁹ *Essay*, 241.

¹⁰⁰ *OG*, 254.

¹⁰¹ *OG*, 255.

¹⁰² *OG*, 255.

¹⁰³ *Essay*, 241.

blijkt dat het gebaar evenzogoed de uiting is van de passie van de liefde, de passie die Rousseau roemt als de oorsprong van de spraak. Hier is wederom een rol van supplementatie te herkennen: het gebaar en daarmee de articulatie, als uitingen van de behoefte, zijn als een supplement op de expressie van de passie in de spraak. Gebaar en articulatie dienen als supplement op de spraak, maar was de spraak niet eerder al een supplement op het gebaar? Wat Butades met een enkel gebaar en een twijgje kon uitdrukken, zou de spraak meerdere klanken kosten. Tevens lukt de spraak wel wat het gebaar niet lukte: afstand overbruggen.¹⁰⁴ In plaats van te stellen dat niet de passies maar de behoeftes oorspronkelijk zijn, stelt Derrida dat zij elkaars supplement zijn. Het supplement wordt een supplement, op een supplement, enz. Het is deze wederzijds supplementaire structuur *en abyme* die de oorsprong vormt voor de talen, stelt Derrida.

Welke rol heeft de articulatie in dit alles? Voorafgaand aan de taal kende de mens volgens Rousseau enkel de schreeuw van de natuur, de eerste ongearticuleerde kreet. “Man’s first language, [...], was the cry of nature. When men’s ideas began to expand and to multiply, [...] they sought more numerous signs and a more extensive language: They multiplied the inflexions of the voice and added gestures, which are in their nature more expressive, and less dependent for their meaning on prior agreement.”¹⁰⁵ In dit citaat uit het *Tweede Discours* wordt deze supplementaire structuur expliciet: het gebaar wordt tegelijkertijd bevestigd als meer natuurlijk, minder afhankelijk van sociale conventie en meer expressief. Desondanks is het gebaar een *toevoeging* op de taal, die tevens een terugkeer naar een meer natuurlijke toestand bevestigd. Het gebaar is meer universeel, gezien het veel minder of niet op conventie gebaseerd is. Maar omdat het zo ver reikt als het zicht dat permitteert, suppleteert de spraak dit oorspronkelijk-tekort.

Het oorspronkelijk-tekort van het gebaar, de beperktheid van het zicht, maakt dat het enkel objecten die aanwezig zijn kan aanwijzen. Daarbij behoeven de gebaren de aandacht van de adressant, maar wekken ze zelf deze niet op. Dit tekort werd aangevuld door de spraak, door de vervorming van het visuele gebaar naar de fonetische klank. Door de articulatie in de taal werd het mogelijk om het gebaar in de spraak te behouden. Maar dit betekende ook dat het gecommuniceerde idee in de vorm van een gearticuleerde klank geen verwantschap meer zou bezitten met dat waar het naar verwees, aangezien waar het naar verwees niet meer aanwezig is. Deze tekens zouden enkel nog betekenis hebben op basis van gemeenschappelijke overeenstemming, ofwel: conventie. De articulatie is het substituut van het gebaar in de spraak.

Rousseau presenteerde de articulatie als de graadmeter waarop onderscheid gemaakt kon worden tussen de zuidelijke en de noordelijke talen. De introductie van de articulatie was de introductie van verschil en het begin van de corrumpering van de oorspronkelijke functie van de taal. Maar tegelijkertijd beschreef Rousseau ook hoe het gebaar beter de passies kon uitdrukken en hoe de behoeftes aan de oorsprong stonden voor de activatie van de passies – beide blijken elementen te zijn waaruit de articulatie voortkomt. Waar Rousseau de articulatie presenteerde als een supplement, was het supplement al vanaf het begin aanwezig.

¹⁰⁴ *OG*, 255.

¹⁰⁵ Rousseau, *Discourse*, 155.

2.2.4 Bevreemdende definitie van complementariteit

Ieders van Rousseau's pogingen om een oorsprong vast te stellen in zijn filosofische systeem, eindigden in een mislukking. Continu resulteert het dat hij iets anders beschrijft dan hij verklaart. Waarom is dit, kunnen we ons afvragen? Waarom lukt het Rousseau niet om een enkel punt van oorsprong te isoleren in een filosofisch systeem? Derrida stelt dat dit het geval is omdat het supplement het concept 'oorsprong' mogelijk maakt. En het supplement is, in feite, *niets*. Het supplement is niet *iets van zichzelf*, het bestaat enkel in relatie tot iets anders:

“It is the strange essence of the supplement not to have essentiality: it may always not have taken place. Moreover, literally, it has never taken place: it is never present, here and now. If it were, it would not be what it is, a supplement, taking and keeping the place of the other. What alters for the worse the living nerve of language (‘Writing, which would seem to crystalize language, is precisely what alters it; it changes not the words but the spirit of language...’) has therefore above all not taken place. Less than nothing and yet, to judge by its effects, much more than nothing. The supplement is neither a presence nor an absence. No ontology can think its operation.”¹⁰⁶

De essentie van het supplement is om geen essentie te hebben. Het kan altijd niet hebben plaatsgevonden. Vervolgens stelt Derrida dat het letterlijk nooit heeft plaatsgevonden of is geweest. Als het dat wel zou zijn, dan zou het geen supplement (meer) zijn. Het supplement is ‘minder dan niets’, maar bekeken naar wat het doet is het veel meer dan niets. Het is een aanwezigheid, noch een afwezigheid, dat door geen enkele ontologie begrepen kan worden. De vraag die volgt op deze bevreemdende en paradoxale definitie is uiteraard: wat is het supplement als het zowel wel als niet plaatsgevonden kan hebben?

Het is ironisch dat de eerste vraag die instinctief volgt op deze definitie dé ontologische vraag bij uitstek is – ‘Wat is?’ – waarvan Derrida stelt dat het niet op die wijze begrepen kan worden, maar blijft desondanks een onvermijdelijke vraag. Derrida's bevreemdende en paradoxale definitie van het supplement is voer tot reflectie, dat we in het volgende hoofdstuk zullen bespreken aan de hand van twee verschillende interpretaties.

¹⁰⁶ OG, 341.

Hoofdstuk 3 - Interpretaties supplement

In het vorige hoofdstuk zagen we hoe Derrida in het werk van Rousseau het concept van het supplement ontwaarde en hij aan de hand van dit concept het werk van Rousseau ontleedde. Rousseau's poging om de oorsprong van de taal te isoleren leidde ertoe dat hij continu iets anders beschreef dan hij verklaarde. Derrida stelde dat dit project mislukte omdat de oorsprong van de taal in het supplement schuilt, en dat het supplement zelf niet *iets* is. De paradoxale definitie van het supplement zoals geciteerd ten einde van het vorige hoofdstuk, is voer tot reflectie.

In dit hoofdstuk zal deze definitie gebruikt worden als leidraad om twee interpretaties met elkaar te vergelijken rondom de notie van het supplement. Na de uitwerking van de interpretatie van beide auteurs, zullen enkele belangrijke punten van beide auteurs worden belicht. Daarna zal tussen beide interpretaties een positie worden ingenomen, die als opmaat gelden voor de conclusie. Van de gekozen auteurs is Norris zeer positief tegenover Derrida's project en is White bijzonder sceptisch. Desondanks staan beide auteurs kritisch, doch respectvol tegenover Derrida's argumenten.

3.1.1 Christopher Norris

Een eerste interpretatie van het supplement is die van Christopher Norris. In zijn werk *Derrida, Badiou and the Formal Imperative* (2012) breekt hij een lans voor de invloed van deze twee denkers in het debat tussen de continentale- en de analytische filosofie. Norris stelt dat deze twee denkers niet, zoals in het debat altijd werd geopperd, de regels van de logica aan hun laars lappen, maar nieuwe inzichten teweeg kunnen brengen binnen de analytische traditie met hun eigen analytische middelen. Het analytische middel waar Norris in het bijzonder een lans voor wil breken is de logica van het supplement.

De logica van het supplement moet volgens Norris allereerst begrepen worden in het naoorlogse Franse debat tussen *parole* en *langue*: moet de taal bestudeerd en begrepen worden vanuit het alledaagse gebruik van de taal [*parole*], of moesten de structuren die hieraan voorafgaan worden bestudeerd [*langue*]? Dit brengt een kip-of-ei-probleem voort: het taalsysteem [*langue*] moest al bestaan voordat alledaagse taaluitspraken [*parole*] betekenis konden krijgen, al is het moeilijk voor te stellen hoe dit taalsysteem zich kon ontwikkelen tot wat het is behalve door de geleidelijke uitzaaiingen en codificeringen van de alledaagse uitspraken. Derrida's analyse is te midden van dit debat een uitwerking van het laatstgenoemde kamp: in zijn analyse van Rousseau schetst hij de minimale eisen voor een taal om te kunnen bestaan.¹⁰⁷

Norris betoogt dat de kracht van Derrida's analyse in dit debat schuilt in een omkering van de prioritering. Waar normaal wordt geacht dat de betekenis die de spreker geeft aan diens verkondigingen de linguïstische betekenis van de woorden die de spreker tot zijn beschikking heeft kan overtreffen, meent Derrida het tegenovergestelde.¹⁰⁸ Derrida stelt dat er in een expressie meer te interpreteren valt dan slechts de auteursbedoeling: “[T]he writer writes *in* a language [*langue*], and *in*

¹⁰⁷ Christopher Norris, *Derrida, Badiou and the Formal Imperative* (Londen: Continuum International Publishing Group, 2012), 127 (hierna geciteerd als *DBFI*).

¹⁰⁸ Norris, *DBFI*, 126.

a logic whose proper system, laws, and life his discourse by definition cannot dominate absolutely.”¹⁰⁹ Deze opmerking is volgens Norris bijzonder van toepassing op Rousseau, aangezien hij gevangen is tussen de klassieke bivalente logica van waarheid en onwaarheid en de logica van het supplement.¹¹⁰ Norris citeert Derrida:

“This is why, displacing himself along the system of supplementarity with a blind infallibility, and the sure foot of the sleepwalker, Rousseau must at once denounce *mimesis* and art as supplements (supplements that are dangerous when they are not useless, superfluous when they are not disastrous, in truth both at the same time) and recognize in them man's good fortune, expression of passion, exit from the inanimate.”¹¹¹

Derrida's herkenning van een dubbele betekenis van de term 'supplement' (negatief doordat het corrumpeert; positief doordat het aanvult) maakt dat hij een andere betekenis kan ontdekken in de teksten van Rousseau, een betekenis die de auteursbedoeling overtreft. Norris stelt dat dat deze leesmethode niet een illegitieme verdraaiing van de auteursbedoeling is, maar het de structuren van het systeem voorbij de *parole* blootlegt. Hierdoor ontdekt Derrida een fundamenteel proces dat Rousseau in staat brengt om concepten als 'passie', 'melodie' en 'accent' te definiëren. Maar al die definities vereisen een supplement waartegen het primaire gespiegeld kan worden, die elkaar continu besmetten en waardoor een 'eigen' essentie niet kan bestaan.

Het is daarentegen Rousseau's eigen hypothese – die van een enkel, onbesmet punt van aanwezigheid – die strikt ondenkbaar blijkt in termen van de klassieke logica. Waar Rousseau oppert dat de huidige taal door de invloeden van supplementen een gedegenereerde variant is op wat het oorspronkelijk was, laat Derrida zien dat deze supplementen de mogelijksvoorwaarde is voor het bestaan van de taal zoals Rousseau deze conceptualiseert.

De kracht van Derrida's analyse van Rousseau is volgens Norris dat deze tegenstrijdigheden uit Rousseau's eigen argumentatie voortkomen wanneer hij redeneert vanuit geaccepteerde, zelfevidente premissen. Waar deze zelfevidente premissen logischerwijs zouden moeten leiden tot correcte conclusies, laat Derrida zien dat voorafgaand aan het 'zelfevidente' aan deze premissen nog een ander proces gaande is dat zich niet baseert op een bepaalde doctrinaire gehechtheid.¹¹²

Dit is wat gaande is in Rousseau's eigen discours: waar Rousseau continu een hiërarchie probeert te vestigen (natuur boven cultuur, enz.), werken zijn zelfevidente premissen in aanloop naar een conclusie tegelijkertijd een andere conclusie in de hand. Hierin herkent Norris de meest belangrijke eigenschap van de logica van het supplement: het vormt een uitzondering op de algemene, deductieve regel die vereist dat we logische validiteit onderscheiden van argumentatieve correctheid. Hoewel volgens de regel Rousseau's argumentatie aan

¹⁰⁹ *OG*, 172 (cursief Derrida; blokhaakjes in vertaling).

¹¹⁰ Norris, *DBFI*, 148.

¹¹¹ *OG*, 221 (cursief in tekst).

¹¹² Norris, *DBFI*, 140.

beide eisen voldoet, brengen ze tezamen desondanks de mogelijkheid tot een andere lezing teweeg. De logica van het supplement kent daarom volgens Norris eerder overeenkomsten met bepaalde vormen van abductief redeneren: een modus van gevolgtrekking die achterstevoren werkt door te vertrekken vanuit de empirische bewijzen die we al weten om deze empirische bewijzen te verklaren. Door deze bewijzen te herleiden kan leiden tot de bevestiging, verzwakking, versterking of zelfs de ontdekking van premissen.¹¹³

Welke punten vallen op in Norris' interpretatie? Ten eerste brengt Norris een contextuele karakteristiek nadrukkelijk naar voren: de logica van het supplement is een uitwerking in het debat tussen *parole* en *langue*. Door middel van de logica van het supplement is Derrida in staat om in Rousseau's verklaringen een fundamentele structuur van de taal te herkennen.

Ten tweede merkt Norris een karakteristiek op die in zijn ogen de essentie van het supplement vormt: het is een uitzondering op de algemene, deductieve regel die stelt dat we argumentatieve correctheid en logische validiteit van elkaar onderscheiden. Derrida laat de kloof tussen validiteit en argumentatieve correctheid samenvallen door deze op abductieve wijze te onderzoeken.

Ten derde stelt Norris dat de logica van het supplement niet bedoeld is als alternatief op de klassieke logica, maar om aan te tonen hoever Rousseau in zijn argumentatie moet gaan om zijn argumentatie sluitend te maken aan de hand van de klassieke, bivalente logica.¹¹⁴ De logica van het supplement maakt zijn opwachting wanneer het een kwestie is van het isoleren van een oorsprong, waarbij elementen van verschil aanwezigheid ondermijnen (articulatie – het inlassen van een ruimte tussen de klanken; verwijzing – het introduceren van een onderlinge afhankelijkheid; representatie – de afwezigheid van het oorspronkelijke). Wanneer Rousseau dit poogt te doen aan de hand van de klassieke logica, komt de logica van het supplement ten tonele.

Echter leidt dit laatste punt tot de vraag: in welke omvang moeten we de logica van het supplement begrijpen? Norris probeert de implicaties van de logica van het supplement te nuanceren door te stellen dat het enkel begrepen moet worden in relatie tot het werk van Rousseau, namelijk wanneer het een kwestie is van het vastleggen van een punt van oorsprong dat nog niet de elementen van verschil bezit.¹¹⁵

Norris' interpretatie is in mijn ogen een zeer heldere en treffende interpretatie, al denk ik dat hij bij het laatste vraagstuk verzuimt te benadrukken dat Derrida's concept van het supplement begrepen moet worden als altijd werkzaam op de achtergrond en niet enkel in relatie tot het werk van Rousseau. Norris poogt in deze tekst, geadresseerd aan critici van Derrida, het supplement te nuanceren. Daardoor laat hij het onverhoopt lijken alsof het supplement slechts een uitspatting is, een 'incident', waar Derrida's uitwerking van Rousseau laat zien dat het supplement altijd op de achtergrond fungeert. Wat Derrida immers betoogt is dat een fenomeen (de melodie, de accenten, de spraak, etc.) eerst supplementatie moet ondergaan

¹¹³ Norris, *DBFI*, 140.

¹¹⁴ Norris, *DBFI*, 138.

¹¹⁵ Norris, *DBFI*, 144.

voordat we kunnen spreken over een over dit fenomeen als zodanig. “[...] supplementarity makes possible all that makes up what is proper to man: speech, society, passion, etc.”¹¹⁶

Daarbij denk ik ook dat Norris een cruciaal element in Derrida’s vertelling onbenut laat liggen: Derrida’s herhaaldelijke benadrukking in *Of Grammatology* dat de metafysica van de aanwezigheid poogt het supplement ‘uit te wissen’ [*effacer*].¹¹⁷ Om zicht te krijgen op de aanwezigheid, is het zaak voor de filosoof om de invloeden van buiten de natuurlijke verbintenis tussen het primaire en de aanwezigheid komen uit te wissen. Maar omdat het supplement zal pogen de plaats van het primaire in te nemen, zal het eveneens het primaire proberen uit te wissen. “[...] is that [het schrift] however not a natural phenomenon too? In truth it is a bad nature, ‘superficial’, and ‘fictitious’ and ‘easy,’ that effaces a good nature by imposture; that which ties sense to sound, the ‘thought-sound.’¹¹⁸ Er is sprake van *effacement* aan twee fronten, beide polen pogen elkaar te ontdoen. Het is deze dynamiek die de logica van het supplement typeert en Norris onbenoemd laat. Het supplement is wat de aanwezigheid verrijkt en het tegelijkertijd aan het zicht onttrekt.

Norris’ interpretatie is behulpzaam om de geciteerde definitie van het supplement te verhelderen, al denk ik niet dat Norris’ Derrida recht doet wanneer hij het supplement nuanceert in een poging critici te kalmeren. Daarbij verzuimt Norris het uitwissende effect rond het supplement te benadrukken. Het supplement is datgene wat zowel de toevoeging als de bestaansvoorwaarde is, te allen tijde.

3.1.2 David A. White

Een tegengestelde opvatting aan die van Norris, is die van de Amerikaanse filosoof David A. White. In zijn werk *Being as Presence* (2017) stelt White zich ten doel om de verschillende configuraties van de notie ‘aanwezigheid’ in Derrida’s werk uiteen te zetten en te beschouwen hoe Derrida deze notie in de loop van zijn carrière heeft ontwikkeld. Hij doet dit om de ambiguïteit van de term te onderzoeken naar aanleiding van de autoriteit die deze term krijgt door aanhangers van Derrida’s deconstructionisme.¹¹⁹

White reflecteert op het supplement door het centrale citaat van dit hoofdstuk te interpreteren, met op de achtergrond de interpretatie van Norris. Hiervoor reflecteert White op het supplement aan de hand van het alledaagse voorbeeld van een voedingssupplement: de vitaminepil.

Binnen een huishouden staat een doosje vitaminepillen in het medicijnkastje, klaar om gebruikt te worden wanneer het gebruikelijke dieet van de leden niet toereikend is. In die zin correspondeert de karakterisering van het supplement met “it may always not have taken place.” Maar, vraagt White zich af, zouden we over deze vitaminepillen zeggen dat ze ‘een aanwezigheid, noch een afwezigheid’ zijn?¹²⁰ Derrida stelt namelijk dat het supplement “never has taken place: it is never present,

¹¹⁶ *OG*, 226.

¹¹⁷ *OG*, 21.

¹¹⁸ *OG*, 39 (mijn cursief).

¹¹⁹ White, *Being as Presence*, XIII.

¹²⁰ White, *Being as Presence*, 192.

here and now.”¹²¹ De reden hiervoor is volgens Derrida dat als het supplement aanwezig was “it would not be what is it, a supplement, taking and keeping the place of the other.”¹²² White onderscheidt daarom twee betekenissen van aanwezigheid.

Ten eerste: als het supplement (de vitaminepil) ‘aanwezig’ is (niet in de zin dat het op de plank ligt, maar geconsumeerd wordt) en het volgens Derrida’s definitie noodzakelijk de plek in zal nemen van hetgeen wat het aan dient te vullen, dan heeft de vitaminepil niet zijn potentialiteit als voedingssupplement gerealiseerd omdat het geen effect heeft gehad op de consument. M.a.w.: omdat het de plaats inneemt, kan het niet aanvullen, stelt White.

Ten tweede: wat als het gebruikelijke dieet wel voldoende vitaminen bevatte? Als het dieet voldoende vitaminen bevat, dan zullen de vitaminen die in de pil huizen ook geen effect hebben. Als er geen tekort is, dan hoeft er niets aangevuld te worden. De geconsumeerde vitaminepil blijft zodoende voortbestaan als vitaminepil (lees: als supplement), zij het een niet-effectieve vitaminepil. Het supplement zal blijven bestaan als supplement, maar niet als een supplement dat ‘nooit plaatsgevonden heeft’ of ‘nooit aanwezig is, hier en nu.’

Volgens White vermengt [*to conflate*] Derrida de noties potentialiteit en actualiteit volgens White. Enerzijds is de potentialiteit van het (voedings-) supplement om aan te vullen en te vervangen. Anderzijds is de actualisatie van het supplement het moment wanneer het supplement ophoudt te bestaan omdat het zijn functie om een hiervoor al bestaande fysieke conditie aan te vullen heeft vervuld.¹²³

Derrida’s stelling dat ‘geen enkele ontologie deze operatie kan denken’, klopt volgens White niet. Volgens White moet een ontologie die deze operatie kan denken allereerst erkennen het (voedings-) supplement op zichzelf bestaat. Ten tweede moet het erkennen dat de realiteit van dit supplement relatief aan de toekomstige gebruiker een dimensie van potentialiteit bevat. Zo bestaat het supplement enerzijds als een object, met ingrediënten en afmetingen; anderzijds als potentieel supplement op het dieet van individuen die aanvulling behoeven. Ten derde moet het erkennen dat deze twee dimensies tegelijkertijd bestaan. Volgens White is dit waar Derrida de mist in gaat: Derrida vermengt de actualiteit van het supplement (als een object) met potentialiteit (het wel of niet innemen). Daarbij vermengt hij ook het heden (de supplementen in de kast) met de toekomst (het wel of niet consumeren van iemand die wel of geen aanvulling behoeft). Een ontologie die deze operatie kan analyseren moet concepten van potentialiteit en actualiteit bevatten alsook een notie van tijd met verdelingen in verleden, heden en toekomst. Dergelijke ontologieën zijn veel te vinden in de geschiedenis van de filosofie, stelt White.

De interpretatie van White is, hoewel stellig en punctueel, problematisch. Deze spanning schuilt in het voorbeeld dat White kiest om op basis hiervan het supplement te analyseren. Derrida’s definitie van het supplement wordt voortdurend gespiegeld aan het voorbeeld van het voedingssupplement. Dat White juist dit voorbeeld kiest, is geen toevallige keuze.

¹²¹ *OG*, 341.

¹²² *OG*, 341.

¹²³ White, *Being as Presence*, 192.

Mijn kritiek op White betreft zich op dit instrument waarmee hij het supplement interpreteert. Deze kritiek is tweeledig. Enerzijds betreft het zich op de aanname dat het supplement een ding is dat op zichzelf kan bestaan; anderzijds bekritiseer ik White om de fervente nadruk die hij legt op het alledaagse gebruik van het woord ‘supplement’ en daardoor belangrijke elementen in Derrida’s concept mist.

Ten eerste stelt White, contra Derrida, dat een ontologie, om het supplement te begrijpen, het supplement moet erkennen als iets dat op zichzelf kan bestaan. Maar juist door deze primaire eis, het kunnen begrijpen van het supplement als iets wat op zichzelf kan bestaan, gaat White de mist in.

Laten we deze eis eerst beschouwen vanuit een ander alledaags voorbeeld van een supplement. Neem het voorbeeld van het woordenboek: bij elke editie van de *Oxford English Dictionary* volgen enkele bijlages met extra informatie die apart aangeschaft kunnen worden.¹²⁴ Deze bijlages zijn optioneel en dienen ter aanvulling op het origineel. Je kunt dus het origineel bezitten zonder de bijlages aan te schaffen. Maar aan de andere kant kan niet gesteld worden dat het werk volledig is zonder alle toevoegingen. Het originele werk bevat immers allerlei verwijzingen naar de bijlagen, deze bijlagen verschijnen enkel omdat het oorspronkelijke werk niet volledig is.

Dit voorbeeld in alledaagse zin laat iets heel anders zien dan wat White probeert te schetsen met zijn voorbeeld: de bijlage van het woordenboek kan niet bestaan als zodanig zonder het woordenboek zelf. Het is immers het woordenboek waar de bijlage naar verwijst. Zonder het woordenboek zelf zou de bijlage een verwijzing naar niets bevatten. Maar ook het woordenboek is incompleet zonder de bijlage: als het zelf alle informatie die in de bijlage staat in het origineel zou staan, zou het een onoverzichtelijke brei van definities, woordoversprongen en verwijzingen zijn. Laat staan dat het gedrukte boek ondraagbaar wordt! De bijlage is in het leven geroepen omdat het woordenboek zelf aan iets ontbreekt: absolute volledigheid.

Het voorbeeld van het woordenboek zegt daarmee iets anders dan wat White stelt. En in zekere zin legt het ook bloot dat White met zijn interpretatie volledig voorbijgaat aan een essentiële karakteristiek van het supplement: de relatie. White stelt namelijk dat ‘het supplement’ op zichzelf kan bestaan. En uiteraard, een bijlage op een woordenboek kan op zichzelf bestaan. Maar zouden we zonder de essentiële relatie tot het woordenboek zelf nog wel spreken over een supplement? Een bijlage op het woordenboek zonder het woordenboek zelf is hoofdzakelijk een werk vol vermeldingen zonder verwijzing. Zou het een ‘supplement’ zijn zonder iets om te supplementeren?

Vergelijken we White’s stelling met een andere instantie van supplementatie, bijvoorbeeld uit de memoires van Rousseau, zal hetzelfde blijken. Kan bijvoorbeeld een pleegmoeder, als concept, bestaan zonder een essentiële relatie met wat het dient aan te vullen en te vervangen? Uiteraard, de persoon die de pleegmoeder wordt bestaat op zichzelf, maar het concept bestaat enkel in relatie tot de afwezigheid van de natuurlijke moeder.

Deze fundamentele relatie is wat Derrida probeert te gronden: het ene, wat als primair wordt geacht (natuur, de moeder, de geslachtsgemeenschap, enz.), kan

¹²⁴ Christopher Norris, *Derrida* (Cambridge, MA: Harvard University Press, 1987), 110.

conceptueel niet bestaan zonder dat was als supplementair of secundair wordt gezien. Maar het supplement kan evenzogoed niet los gesteld worden van het primaire, al is dat wat White probeert te vestigen. En in deze fundamentele verbintenis is het supplement zowel de toevoeging als de bestaansvoorwaarde voor het primaire, omdat het primaire pas wordt wat het is door de verwijzing naar het secundaire. Dit cruciale punt in Derrida's werk, en wellicht zijn gehele oeuvre, lijkt White volledig voorbij te zijn gegaan.

Het tweede deel van mijn kritiek op White's interpretatie behelst zijn fervente nadruk op 'het supplement' in de alledaagse zin van het woord. Op basis van een toepassing van dit woord in ons alledaagse leven presenteert hij een instrument op Derrida's supplement te analyseren. Door vergelijking stelt White dat Derrida bij de uitwerking van het supplement actualiteit en potentialiteit vermengt, omdat het niet correspondeert met deze alledaagse toepassing. Ik ben voorzichtig met mijn kritiek, aangezien ik White in mijn vorige kritiek met hetzelfde vuur heb bestreden waarvoor ik hem nu bekritiseer. Desondanks is dit punt van groter inzicht voor Derrida's gehele oeuvre, en is het ook de verbintenis tussen mijn kritiek op zowel Norris als White. Hier komt de context van Derrida's werk, het debat tussen *parole* en *langue*, naar de voorgrond.

In hoeverre moeten we 'het supplement' begrijpen met de alledaagse toepassing? Hoe moeten we de term 'supplement' begrijpen als een alledaagse toepassing (de vitaminepil) niet correspondeert met Derrida's supplement? Ik wil dit vraagstuk beantwoorden met een citaat uit *Of Grammatology* zelf:

Like all the notions we are using here, it belongs to the history of metaphysics and we can only use it under erasure [*sous rature*]. 'Experience' has always designated the relationship with a presence, whether that relationship had the form of consciousness or not.¹²⁵

Derrida stelt met dit citaat dat de concepten en de woorden die wij tot onze beschikking hebben niet adequaat genoeg zijn om uit te drukken wat 'het supplement' doet. Het woord 'supplement' had, *sous rature*, een ander woord geweest kunnen zijn dat hetzelfde fenomeen als het supplement kon vatten. De term 'supplement' is in wezen zelf een supplement: het vocabulaire van een taal schiet tekort om het onderliggende proces uit te kunnen drukken en dient aangevuld te worden door iets anders, een term onder uitwissing, klaar om uitgegund te worden. Derrida gebruikt het woord op een manier die hem zeer eigen is: waar het woord ons vertrouwd is, gebruikt Derrida het woord op een wijze die ons vervreemdt van deze vertrouwdheid. Zoals Derrida in de verdediging van zijn thesis stelde: "Every conceptual breakthrough amounts to transforming, that is to say deforming, an accredited, authorized relationship between a word and a concept, between a trope

¹²⁵ *OG*, 65 (blokhaakjes in vertaling).

and what one had every interest to consider to be an unshiftable primary sense, a proper, literal or current usage.”¹²⁶

Bij gebrek aan een beter woord, leent Derrida het woord om de ‘logica’ die hij herkent in Rousseau’s argumentaties te munten. Dat maakt White’s instrument om Derrida’s supplement te analyseren, des te problematischer. White slaat niet alleen de plank mis met zijn kritiek, maar heeft Derrida’s analyse over het supplement gelezen alsof het *parole* is.

3.2 Van het supplement naar aanwezigheid

This onanism that permits one to affect oneself by giving oneself presences, by summoning absent beauties, Rousseau will never stop having recourse to it and accusing himself of it.¹²⁷

De interpretaties van Norris en White lopen zoals we zagen sterk uiteen. Welk licht schetsen deze twee sterk uiteenlopende interpretaties op de notie van aanwezigheid?

3.2.1 Norris en aanwezigheid

Te beginnen met Norris: wat leert deze interpretatie ons over de notie van aanwezigheid in het supplement? Het voorbeeld van het woordenboek, dat ik heb ontleend aan een eerder werk van Norris, is een goed uitgangspunt om aanwezigheid te begrijpen.

Allereerst is de bijlage simpelweg een boek. Maar de inhoud van dit boek bestaat hoofdzakelijk uit verwijzingen (of in feite: waarnaar verwezen wordt) van een ander boek. De bijlage is in deze relatie een supplement op het woordenboek, omdat het woordenboek niet in staat is om volledig te zijn. De bijlage maakt het woordenboek tot wat het is: als de bijlage niet zou bestaan, schiet het woordenboek tekort omdat het zelf niet compleet is. Maar het woordenboek maakt ook de bijlage tot wat het is: zonder de verwijzingen uit het woordenboek zou de bijlage een verzameling verwijzingen aan de ontvangende kant zijn, zonder aanknopingspunt. Het woordenboek zelf, in dit geval een metafoor voor de verbintenis tussen ‘aanwezigheid’ en het primaire, is niet zo ‘compleet’ als gedacht. Dit is daarom een van de belangrijkste karakteristieken waar Derrida tegen ageert: de zelfvoorzienendheid, de onafhankelijkheid die werd toegeschreven aan de verschillende vormen van aanwezigheid (God, de natuur, etc.) is niet juist. ‘Aanwezigheid’ behoeft altijd de aanvulling van iets anders.

Derrida legt met het supplement een kracht, of beweging bloot in ons conceptuele vermogen, de wijze waarop wij tot concepten komen (lees: de geschiedenis van de filosofie), die de mogelijkheid biedt om concepten te begrijpen. Maar deze kracht is, zo interpreteer ik dit uit de veelvuldige bestudering van *Of Grammatology*, niet iets wat enkel bestaat wanneer er sprake is van een conflicterende argumentatie, zoals in het geval van Rousseau. Integendeel: het verschijnt enkel *ex-*

¹²⁶ Jacques Derrida, “The Time of a Thesis: Punctuations,” vert. door Kathleen McLaughlin, in *Philosophy in France Today*, red. door Alan Montefiore (Cambridge: Cambridge University Press, 1983), 40-1.

¹²⁷ *OG*, 167.

orbita, maar is desondanks altijd op de achtergrond aanwezig. De logica van het supplement moet begrepen worden als altijd existierend ‘op de achtergrond’. Dit proces van supplementatie is weliswaar niet onmiddellijk toegankelijk, of in Derrida’s woorden: “The supplement is maddening,”¹²⁸ en op de achtergrond, maar desondanks ‘op de voorgrond’ omdat het de illusie van aanwezigheid mogelijk maakt.

Norris’ nuanceringen brengen mij ertoe om Derrida’s gebruik van het woord ‘effacer’ te belichten. Karakteristiek aan wat Derrida beschouwt als ‘aanwezigheid’ is dat het supplement probeert uit te wissen. Deze karakteristiek zal in de conclusie worden behandeld.

3.2.2 White en aanwezigheid

Wat leert de interpretatie van White en het voedingssupplement als supplement ons over de notie van aanwezigheid? Het voedingssupplement is een supplement omdat het aanvult op de voeding zelf. Als een lid van het huishouden niet voldoende vitamines binnenkrijgt, kan deze een vitaminepil nemen om het dieet aan te vullen met wat het tekortkomt. Maar de vitaminepil op zichzelf is geen voeding. Het supplement kan alleen bestaan als er sprake is van een tekort dat aangevuld moet worden. White’s eigen voorbeeld bevestigt al wat Derrida stelt: wat *wezenlijk* is aan het supplement, is dat het heeft geen eigen *wezen* heeft. Het supplement is geen kwestie van actualiteit en potentialiteit: het supplement heeft geen potentialiteit zonder dat wat het aanvult; het heeft geen actualiteit omdat het nooit voltooid zal zijn.

Het supplement is altijd te veel en te kort. Het is een tekort omdat het zelf niet *iets* is; het is te veel omdat het door toe te voegen het oorspronkelijke verandert. Het supplement is een *supple-ment*, niet een *comple-ment*. Het verschil tussen deze twee woorden wordt duidelijker als we kijken hoe de etymologie van deze woorden beschouwen. Het woord supplement komt van het Latijnse *suppleo*, waar complement komt van *compleo*. Beide woorden delen dezelfde gebonden morfeem: *-pleo*, wat ‘vullen’ betekent.¹²⁹ ‘Sup’ betekent in het Latijns ‘onder’ (verbasterd van ‘sub’)¹³⁰, waar ‘com-’ een verbastering is van ‘cum’ (‘met’).¹³¹ Beide woorden verschillen in die zin ook wat het meent te volbrengen: waar ‘complement’ iets volledig maakt, heeft de woordvoorsprong van ‘supplement’ een heel andere betekenis. ‘Onder’ + ‘vullen’ suggereert dat wat Derrida benoemt: het vult van *onder(op)* aan, als een fundament waardoor het andere kan bestaan.

Daarbij valt er ook iets opmerkelijks op aan het gebonden morfeem *-pleo*. Dit gebonden morfeem is de wortel van het woord *plenus*, wat ‘vol’ betekent. *-pleo* zelf wordt enkel gebruikt in voorvoegsel werkwoorden, maar niet los daarvan: “[...] it's likewise a compound when it cannot be used on its own, such as complete: one can't

¹²⁸ *OG*, 168.

¹²⁹ “plēo,” Perseus Digital Library, bezocht op 28 april 2021

<http://www.perseus.tufts.edu/hopper/text?doc=Perseus:text:1999.04.0059:entry=pleo>.

¹³⁰ “sup-plēo,” Perseus Digital Library, bezocht op 28 april 2021

<http://www.perseus.tufts.edu/hopper/text?doc=Perseus:text:1999.04.0059:entry=suppleo>.

¹³¹ “com-plēo,” Perseus Digital Library, bezocht op 28 april 2021,

<http://www.perseus.tufts.edu/hopper/text?doc=Perseus:text:1999.04.0059:entry=compleo>.

say 'plete'."¹³² 'Vullen', beschouwd vanuit haar etymologie, kan niet op zichzelf gebruikt worden, het heeft een voorvoegsel ('cum-', 'sup-', 'ex-'). Al deze voorvoegsels zijn op zichzelf ook al niets. Zelfs in de *parole* van het woord supplement is al supplementatie gaande.

¹³² "pleo," Wiktionary, laatst bewerkt op 25 april 2021, 07:46, <https://en.wiktionary.org/wiki/pleo#Latin>.

Hoofdstuk 4 - Conclusie

Hoe verhoudt het supplement zich tot de aanwezigheid? Dit was de oorspronkelijke vraag van deze scriptie. In de voorgaande hoofdstukken is de notie van het supplement uiteengezet, Derrida's analyse van Rousseau's *Essay* aan de hand van het supplement besproken en vervolgens twee verschillende interpretaties van het supplement gepresenteerd, bekritiseerd en geëvalueerd. Al deze stappen vormen een opmaat om een beter begrip te krijgen van Derrida's notie van 'aanwezigheid'.

In dit hoofdstuk zullen eerst drie observaties worden gepresenteerd over de verhouding tussen het supplement en de aanwezigheid. Tijdens het onderzoek naar deze verhouding zijn drie opmerkelijkheden opgevallen die een beter licht werpen op het supplement en de aanwezigheid.

4.1 Drie observaties over het supplement en aanwezigheid

Eerste observatie: de verhouding tussen het primaire (de spraak, de natuur, etc.) en het secundaire is niet een simpele tegenstelling, waarbij het ene het supplement is voor het andere. D.w.z.: deze relatie moet niet eenvoudig gedacht worden als twee tegenpolen met slechts een bepaalde rol. 'Het supplement' is een metafoor *sous rature* voor het onderliggende proces waarbij verschil wordt geïntroduceerd doordat het supplement (in welke vorm dan ook) wordt ingeroepen om het ander aan te vullen. De verhouding van het supplement tot de aanwezigheid, zo stelt Derrida, is een relatie *en abyme*: zoals twee of meerdere spiegels die tegenover elkaar staan elkaar reflecteren, zonder ooit een punt van oorsprong te bereiken.¹³³ Het supplement moet op dezelfde manier begrepen worden: het is niet een omwenteling van het model door te zeggen dat die of deze modus van het supplement (cultuur, het schrift, enz.) 'de oorsprong' is en dat dit punt van oorsprong geïsoleerd kan worden door een spoor te herleiden. Integendeel: 'het supplement' is de metafoor voor de onderliggende dynamiek die de 'oorsprong' mogelijk maakt. Het primaire is evenzogoed een supplement op het secundaire. Deze observatie is om die reden ook contra Norris, die de dynamiek van het supplement nuanceerde als een incident.

Dit brengt ons bij de tweede observatie: de notie van 'aanwezigheid' is volgens Derrida een illusie die voortkomt uit deze dynamiek van supplementatie. Derrida schrijft: "Representation *en abyme* of presence is not an accident of presence; the desire of presence is, on the contrary, born from the abyss of representation, from the representation of representation, etc. The supplement itself is quite exorbitant, in every sense of the word."¹³⁴ Aanwezigheid is dus niet zozeer iets '(be-)grijp-baars', maar komt voort uit een verlangen. Omdat het supplement zelf niet *iets* is, niets anders dan de onderlinge relatie die wordt bepaald door verschil en tekort, zoekt men naar een bepaald punt van aanwezigheid om zekerheid uit te putten. Zonder te veel psychologiseren te opperen en dit onderzoek een andere kant op te sturen, biedt het desondanks een mogelijke, speculatieve en existentialistische interpretatie: de mens wil haar eigen *oorspronkelijk-tekort* opvullen met de illusie van een 'aanwezigheid'.

¹³³ *OG*, 177.

¹³⁴ *OG*, 177 (cursief Derrida).

Los van mijn eigen speculatie, biedt Derrida elders een aanknopingspunt voor deze suggestie: “That is why what is proper to man is not proper to man: it is the very dislocation of the proper in general: it is the dislocation of the characteristic, the proper in general, the impossibility – and therefore the desire – of self-proximity; the impossibility and therefore the desire of pure presence.”¹³⁵ Omdat het proces van supplementatie ongrijpbaar is, zelf *niets* is, ontstaat ons verlangen om het desondanks te grijpen.

Derde observatie: het supplement is in de geschiedenis van de filosofie kwalijk geacht omdat het ‘het zicht’ op de aanwezigheid zou vertroebelen. Het is immers de representatie van de representatie (bijv. het schrift) dat het verschil t.o.v. de oorsprong markeert en de mogelijkheid tot verwarring mogelijk maakt. Het is voor de filosoof zaak om het zicht op de aanwezigheid helder te krijgen door het supplement te onderdrukken. Derrida schrijft: “That *phenomenon*, that presumed suppression of differance, that lived reduction of the opacity of the signifier, are the origin of what is called presence. Is *present* that which is not subjected to the process of differance. The present is that from which we believe we are able to think time, effacing the inverse necessity: to think the present from time as differance.”¹³⁶ Door het onderdrukken, het uitgummen van het element van verschil, hoopt de filosoof weer zicht te krijgen op de aanwezigheid. De kritiek uit de traditie op het supplement werkt twee kanten op, er is een tweeledig ‘effacement’: het supplement zou het zicht op de aanwezigheid ‘uitgummen’ of ‘ vertroebelen’, maar de filosoof moet ook de invloed van het supplement ‘uitgummen’.

4.2 Aanwezigheid in relatie tot het supplement

In hoofdstuk 2 zagen we hoe Derrida het *Essay* van Rousseau analyseerde en de aanwezigheid bekritiseerde aan de hand van het supplement. Dat wat de taal corrumpeerde is tevens ook dat wat de taal laat bestaan: “*Thus language is born out of the process of its own degeneration.*”¹³⁷ Deze fundamentele rol geldt niet enkel voor het supplement in de modus van de articulatie, maar ook voor de harmonie, het noorden t.o.v. het zuiden, de representatie van de representatie, enz.: “[...] supplementarity makes possible all that makes up what is proper to man: speech, society, passion, etc.”¹³⁸

Wat is dit ‘wat eigen is’? Dit wat ‘eigen’ is aan *iets* (zij het aan de mens of iets anders), is dat wat gedacht moet worden vanuit de mogelijkheid voorafgaand en buiten aan dit *iets*. Derrida stelt dat *eigen*-schappen ontstaan door verschil, maar verschil zelf is niet iets wat een *eigen* identiteit heeft. De (metafysische) volgorde is niet, contra de metafysica van de aanwezigheid, dat er eerst concepten waren en daaruit verschillen en onderlinge relaties voortkwamen, maar dat concepten voortkomen uit de verschillen en onderlinge relaties. Dit proces is nooit afgerond.

Verschillen zijn niet eigen aan *iets*, maar bestaan slechts in relatie tot talloze andere zaken. Het supplement is zo’n verschil-scheppend element. Het supplement legt een *oorspronkelijk-tekort* bloot in het andere, waardoor het een verschil markeert.

¹³⁵ *OG*, 266.

¹³⁶ *OG*, 180 (cursief Derrida).

¹³⁷ *OG*, 264 (cursief Derrida).

¹³⁸ *OG*, 266.

Het supplement legt bloot wat het aangevulde *niet heeft*, het tekort dat inherent *eigen* is aan datgene, en laat zien wat het zelf *wel heeft*. En dit werkt evenzo de andere kant op: het schrift is niet tot bepaalde zaken in staat waar de spraak wel toe instaat is. Juist deze verhouding van tekort en aanvulling maakt dat het ‘eigene’ onderscheiden kan worden. Het supplement maakt, in tegenstelling tot White’s voedingssupplement, dat het ‘eigene’ onderscheiden en begrepen kan worden, het ‘eigene’ kan zich pas aankondigen [*annoncer*]¹³⁹ na de complementariteit.

Aan de andere kant is deze dynamiek van complementariteit *niets*: het is geen aanwezigheid of een afwezigheid, het is geen eigenschap van *dat iets* zelf. Het is een proces *en abyme*: nooit afgerond, en enkel in relatie tot het andere.

Deze dynamiek is waarom het supplement cruciaal is om het begrip ‘aanwezigheid’ te begrijpen. Wat ‘eigen’ is aan iets, is tegelijkertijd wat niet werkelijk eigen is aan datgene. Derrida noemt het de ‘dislocatie van het eigene’¹⁴⁰, de onmogelijkheid van de zelfnabijheid [*la proximité à soi*]¹⁴¹; de onmogelijkheid en daarom het verlangen naar pure of absolute aanwezigheid. De besmetting van ‘het eigene’, de ‘degeneratie’, is een illusie, omdat dit eigene nooit ‘eigen’ is geweest.

Het proces van supplementatie is een van de vele benamingen die Derrida geeft aan dit proces. ‘Aanwezigheid’, hoe abstract de term ook klinkt, moet begrepen worden als *dat wat is*, het eigene aan iets, het essentiële. Maar deze *eigen*-schappen moeten, voordat ze als zodanig begrepen kunnen worden, eerst supplementatie ondergaan. Het concept van ‘oorsprong’ is in die zin ook niet oorspronkelijk: de oorsprong kan pas oorsprong zijn door het proces van supplementaties, wat zelf geen oorsprong kan zijn omdat het zelf niets is. In het geval van de taal maakt het supplement ‘de oorsprong’ van de taal mogelijk, *en abyme*.

Na Derrida’s analyse van het supplement blijft van het begrip aanwezigheid enkel een samengestelde illusie over. Derrida schrijft: “That *phenomenon*, that presumed suppression of differance, that lived reduction of the opacity of the signifier, are the origin of what is called presence.”¹⁴² Het is deze dynamiek van supplementatie dat bestaan geeft aan de eigenheid, de aanwezigheid, zonder zelf iets te zijn.

De enige onduidelijkheid die blijft bestaan na Derrida’s analyse van het supplement in relatie tot de aanwezigheid bij Rousseau’s filosofie is de vraag waarom de mens, te midden van deze dynamiek van supplementatie, de aanwezigheid heeft geschapen? Als, zoals Derrida stelt, geen enkele ontologie deze operatie kan denken, waarom legde de mens zich erop aan om een ontologie te scheppen rond de illusie, de hoop of het verlangen naar aanwezigheid?

Binnen de filosofie van Rousseau verhoudt het supplement zich ten opzichte van de aanwezigheid als datgene wat de ‘aanwezigheid’ mogelijk maakt. Desondanks zal de volledige aanwezigheid, hoeveel ook wordt geprobeerd om het effect van het supplement uit te wissen, nooit bereikbaar zijn. “The fundamental signified, the

¹³⁹ *DLG*, 347.

¹⁴⁰ *OG*, 266.

¹⁴¹ *DLG*, 347.

¹⁴² *OG*, 180.

sense of the being represented, even less the thing itself, will never be given us in person, outside the sign or outside play.”¹⁴³

In hoeverre is de notie van het supplement bruikbaar om de gehele metafysica van de aanwezigheid te adresseren? Immers hebben we ons in deze scriptie beperkt tot slechts het werk van Rousseau. Is deze notie ook bruikbaar op andere filosofen?

Hoewel deze vraag, gezien Derrida's rijke inventiviteit aan nieuwe terminologie bij verschillende onderzoeken naar aanwezigheid bij andere filosofen, lastig te beantwoorden is, is het supplement weldegelijk bruikbaar wanneer hetzelfde impliciete model, zoals geschetst in deze scriptie, naar voren komt. Wanneer er binnen een filosofisch systeem sprake is van een corrumperend element 'van buitenaf' [*du dehors*], is er sprake van een supplement. En wanneer dit het geval is, zal de supplementaire logica, aan de hand van de analyse van Derrida, te herkennen zijn. Desondanks blijft de term 'supplement' een term *sous rature*. Bij gebrek aan een beter woord leent Derrida deze term, om er vervolgens de twee beschreven functies aan toe te schrijven. In de vele onderzoeken die Derrida heeft gedaan naar aanwezigheid bij andere filosofen, muntte hij een rijk arsenaal aan nieuwe filosofische termen. Deze termen moeten, gedeeltelijk, hetzelfde proberen te zeggen als 'het supplement': *eigen*-heid is *en abyme*.

¹⁴³ *OG*, 290.



Bibliografie

Werken van Derrida

Derrida, Jacques. "Letter to a Japanese Friend." In *Derrida and Différance*, onder redactie van David Wood en Robert Bernasconi, 1-6. Evanston: Northwestern University Press, 1988.

Derrida, Jacques. *De La Grammatologie*. Parijs: Les Éditions de Minuit, 1967.

Derrida, Jacques. *Limited Inc.* Vertaling door Samuel Weber. Evanston: Northwestern University Press, 1988.

Derrida, Jacques. *Of Grammatology*. Vertaling door Gayatri Chakravorty Spivak. Baltimore: John Hopkins University Press, 2016.

Derrida, Jacques. *Positions*. Vertaling door Alan Bass. Chicago: University of Chicago Press, 1981.

Derrida, Jacques. "The Time of a Thesis: Punctuations." Vertaling door Kathleen McLaughlin. In *Philosophy in France Today*. Onder redactie van Alan Montefiore. Cambridge: Cambridge University Press, 1983, 34-50.

Secundaire literatuur

Bradley, Arthur. *Derrida's Of Grammatology: An Edinburgh Philosophical Guide*. Edinburgh: Edinburgh University Press, 2008.

Heiden, Gert-Jan van der. *The Truth (and Untruth) of Language: Heidegger, Ricœur, and Derrida on Disclosure and Displacement*. Pittsburgh: Duquesne University Press, 2010.

Naas, Michael. "Michael Naas, Butades, The Invention of Drawing and the 'immediate sign'." In *Reading Of Grammatology*, onder redactie van Sean Gaston en Ian Mclachlan, 151-154. Londen: Continuum International Publishing Group, 2011.

Norris, Christopher. *Derrida*. Cambridge, MA: Harvard University Press, 1987.

Norris, Christopher. *Derrida, Badiou and the Formal Imperative*. Londen: Continuum International Publishing Group, 2012.

Peeters, Benoît. *Derrida: A Biography*. Vertaling door Andrew Brown. Cambridge: Polity Press, 2013.

Rousseau, Jean-Jacques. *Confessions*. Onder redactie van P.N. Furbank. New York: Alfred A. Knopf, 1992.

Rousseau, Jean-Jacques. "Discourse on the Origin and the Foundations of Inequality among Men." In *Discourses and the Essay on the Origin of Languages*. Onder redactie van en vertaling door Victor Gourevitch. New York: Harper & Row Publishers, 1986.



Rousseau, Jean-Jacques “Essay on the Origin of Languages.” In *Discourses and the Essay on the Origin of Languages*. Onder redactie van en vertaling door Victor Gourevitch. New York: Harper & Row Publishers, 1986.

White, David A. *Derrida on Being as Presence: Questions and Quests*. Warschau: De Gruyter, 2017.

Wortham, Simon Morgan. *The Derrida Dictionary*. Londen: Continuum International Publishing Group, 2010.

Internet

Etymologisch Woordenboek van het Nederlands, s.v. “Exorbitant.” Onder redactie van M. Philippa et al. Bezocht op 7 januari 2021. www.etymologie.nl.

Perseus Digital Library. “com-plĕo.” Bezocht op 28 april 2021. <http://www.perseus.tufts.edu/hopper/text?doc=Perseus:text:1999.04.0059:entry=compleo>.

Perseus Digital Library. “plĕo.” Bezocht op 28 april 2021. <http://www.perseus.tufts.edu/hopper/text?doc=Perseus:text:1999.04.0059:entry=pleo>.

Perseus Digital Library. “sup-plĕo.” Bezocht op 28 april. <http://www.perseus.tufts.edu/hopper/text?doc=Perseus:text:1999.04.0059:entry=suppleo>.

Van Dale, s.v. “Exorbitant.” Bezocht op 2 Februari 2021. <https://vandale.nl/gratis-woordenboek/nederlands/betekenis/Exorbitant>.

Wiktionary. “pleo.” Laatst bewerkt op 25 april 2021, 07:46. <https://en.wiktionary.org/wiki/pleo#Latin>.